

Tenk på det, da gitt!

Pragmatikai jelölök a norvég nyelvben

Tenk på det, da gitt!

Pragmatikai jelölök a norvég nyelvben

Vaskó Ildikó

Budapest 2012

Budapester Beiträge zur Germanistik, Band 62

A kötet felelős kiadói Prof. Dr. Manherz Károly és Prof. Dr. Knipf Erzsébet
ELTE BTK Germanisztikai Intézet

ISSN 0138 905x

ISBN 978-963-284-245-5

Műszaki szerkesztés: ELTE BTK Germanisztikai Intézet
Nyomda: Pátria Nyomda Zrt.

Budapest 2012

© Vaskó Ildikó 2012

ELTE Germanistisches Institut

H-1088 Budapest, Rákóczi út 5.

tel.: (+36 1) 460-44-01 – fax: (+36 1) 460-44-09 – <http://germanistik.elte.hu>

Tartalom

I. Bevezetés.....	7
II. Modális partikulák	18
1. A norvég modális partikulák.....	20
2. Jo – Det er jo bare det at... – Csak tudod az van, hogy.....	21
3. Vel – Du tror da vel ikke at... – Csak nem hiszed, hogy... ..	23
4. Nok – Det er nok ikke det at ... – Nem arról van szó, hogy	33
5. Visst – Visst kan man det! Hát persze hogy lehet!.....	41
6. Altså és Nemlig	47
7. A partikulák magyar fordítása.....	50
III. A konnektívák pragmatikai megközelítésben.....	53
IV. Hogy is van ez? - om Igjen	59
1. Igjen – jelentés és funkció	59
2. Om og om igjen – Iteratív igjen	61
3. Kom igjen – Restitutív igjen	67
4. Det er mye igjen – Kvantitatív igjen	69
5. Összegzés.....	71
V. Megengedő kötőszavak a norvég és a magyar nyelvben: riktignok és jóllehet	73
1. Riktignok – Jóllehet	75
2. A Riktignok és a men összejátéka.....	77
3. Összegzés.....	79
VI. Det dukker stadig opp , alltid uventet – a folytonosság és az ismétlődés formái.....	81
1. Mindig és állandóan	81
2. Mindig avagy állandóan	83
3. Stadig	87
4. Stadig és folyton	93
5. Összegzés.....	95
VII. Tenk på det, da gitt! – Képzeld csak!.....	97
1. Evidencialitás és mirativitás	98
2. A meglepetés, mint a propozicionális attitűd egyik formája.....	101
3. Képzeld!	105
4. Tenk på det, da gitt!	109
5. Összegzés.....	112

*Og mennesker forsker og søker
i stjerner og hav og jord
han gransker i lærde bøker
og finner gylne ord.
Arnulf Øverland*

I. Bevezetés

Hétköznapi társalgásaink során egyre gyakrabban találkozunk olyan helyzetekkel, ahol a beszélgetőpartnereknek különböző az anyanyelvük, és eltérő kulturális környezetből származnak, ezért a társalgás egyikük, vagy mindkettőjük számára idegen nyelven történik. Az idegen nyelven történő kommunikáció sajátos kihívások elé állítja a társalgásban résztvevőket, hiszen számos kulturális tényező, a nemzeti, etnikai hovatartozás, a szakmai háttér – hogy csak párat említsünk –, befolyásolja a teljesítményt. Egyrészt elengedhetetlen az adott nyelv magas szintű ismerete, másrészt az üzenet sikeres dekódolásához, illetve átadásához szükséges a rendelkezésre álló kifejezési eszközök eredményes használata, és az adott kulturális normák tiszteletben tartása. Vagyis az általános társalgási maximákon és udvariassági elveken túlmenően fontos, hogy a társalgás szereplői figyelembe vegyék az esetlegesen felmerülő kulturális és viselkedésbeli különbségeket és nyelvhasználatuk során a helyzethez illő kifejezési formákat alkalmazzanak.

A nyelvoktatás-nyelvtanulás folyamatában ezekre a feladatokra is fel kell készülnünk, hiszen gyakran kerülünk szembe azzal a problémával, hogy az eltérő kulturális háttérrel rendelkező emberek között a kommunikáció sikertelensége nagyobb, mint az azonos szociális és kulturális közegben élő beszélők között.

Ennek oka természetesen nem kizárólag a nyelvtudásbeli hiányosságokban keresendő: a szociokulturális hátterek eltérése legalább ilyen fontos szerepet játszik benne.

A nyelvtanuló számára az első leküzdendő feladat, hogy grammatikailag helyes nyelvi formákban fejezze ki mondanivalóját. A megtanult nyelvtani szabályok azonban még megfelelő alkalmazásuk esetén sem elegendőek, azt is pontosan tudni kellene, hogy a nyelvtanilag helyes mondatokat tartalmazó megnyilatkozások milyen beszédhelyzetben fordulhatnak elő.

1.1 Kommunikatív kompetencia – norvég kulturális háttér

A kommunikatív és a nyelvi kompetencia meghatározó tényező a sikeres kommunikációban, ezért mindkettőt fejleszteni kell. Ezekkel a képességeinkkel tudjuk kiválasztani azokat a nyelvi eszközöket, melyek egy adott beszédhelyzetben megállják a helyüket, és elősegítik kommunikatív céljainkat.

A kommunikatív kompetencia fontos összetevője a nyelvi kompetencia, de ez önmagában korántsem elégséges. Ugyanakkor fordított perspektívából nézve is igaz a dolog. Előfordulhat, hogy a nyelvtani hibák, a hiányosan vagy rosszul kódolt megnyilatkozások ellenére is sikeres lesz a kommunikáció, mivel az interpretációban, a megnyilatkozások értelmezésében a kontextusnak is döntő szerep jut. A szövegkörnyezet, illetve annak meghatározása, hogy a beszélgetőpartner hogyan választja ki azt a kontextust, melyben optimálisan tudja értelmezni a megnyilatkozást, lényeges kérdés a legtöbb pragmatikai megközelítésnél (vö. Sperber–Wilson 1986:12).

A sikeres társalgás feltételezi az azonos kulturális háttérhez való tartozást, mely adott esetben jelentheti a társalgási partner szociokulturális háttérének kiváló ismeretét. Két heavy metál rajongó, vagy éppen cukrász jó eséllyel számíthat arra, hogy beszélgetőpartnerük megérti kijelentéseiket, utalásaikat, anélkül is, hogy ezeket részletesen kifejtjenék a beszélgetés során. Tudják, mi az, ami az adott közösségen belül mindenki számára ismert. Ilyen közösséget jelenthet egy (szub)kultúrához való tartozás, vagy annak alapos ismerete. Az interkulturális kompetencia fogalmát úgy határozhatnánk meg (vö. Dahl 2011), mint annak a képességét, hogy egy adott beszédhelyzetnek megfelelően, a társalgásban résztvevő más kulturális adottságokkal rendelkező emberekhez alkalmazkodva tudjunk kommunikálni:

„Med begrepet interkulturell kompetanse vil vi forstå evnen til å kommunisere hensiktsmessig og passende i en gitt situasjon i forhold til mennesker med andre kulturelle forutsetninger.” (Dahl 2001:175)

Így például minden Norvégiában élő tudja, és a norvég kultúrával fogalkozók számára is köztudott, hogy mi történik Norvégiában május 17-én, és miért üdvözik egymást úgy az emberek, hogy „Gratulerer med dagen!”, holott nincs is születésnapjuk¹.

A kommunikáció teljes sikeréhez tehát az is hozzátartozik, hogy a hallgató nemcsak a megnyilatkozások nyelvi, hanem az adott helyzetbeli jelentését is megérti, azaz a beszélő szándéka szerinti illokúciós erőt tulajdonítja neki, és annak megfelelően cselekszik. A skandináv szakos hallgatók többsége számára mind a nyelvi, mind pedig a kulturális háttérre vonatkozó információk újszerűek és egyszerre kell elsajátítaniuk. A történeti, kulturális ismeretek tárgyyszerű megtanulása természetesen nem helyettesíti, és nem jelenti egy adott társadalom sokrétű szociokulturális rendszerének megismerését. Mivel a hallgatók német vagy angol nyelvi ismerettel rendelkeznek, így az első pillanatban azt hihetik könnyű a feladatuk, de már az alapoknál szükség van a pragmatikai ismeretek elsajátítására.

Egy magyar nyelvtanuló számára valószínűleg természetesen hangzik a *Ja, takk*. (Igen, köszönöm.) válasz arra a kérdésre, hogy *Vil du ha is?* (Kérsz fagyit?) Ám ha egy norvég anyanyelvű angolul válaszol ugyanerre a kérdésre, akkor a nyelvi transzfernek köszönhetően sok esetben a *Yes, thanks*. kifejezést használja (a *Yes, please*. helyett), és ezzel pragmatikai hibát vét, legalábbis a klasszikus brit angol nyelvhasználat szerint, bár mára már ez is változóban van.

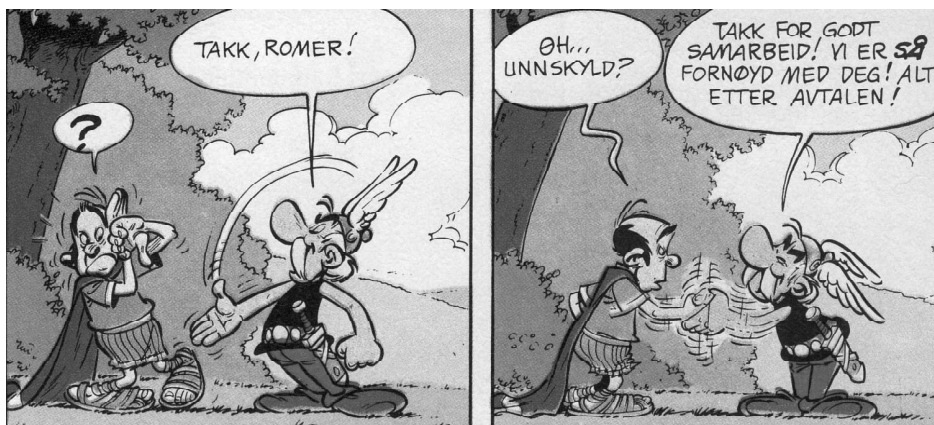
Az udvariasságot kifejező frázisok minden nyelvre jellemzőek és a nem helyén való alkalmazásuk sokszor eredményezhet pragmatikai vétséget. A norvég nyelv több tekintetben is eltér a magyartól a konvencionális udvariassági kife-

1 Május 17-e a norvég alkotmány napja, az ország legnagyobb nemzeti ünnepe, melyet a hagyományok szerint megünnepelnek. A „Gratulerer med dagen!” frázis az adott napra vonatkozik, tehát születésnap gratulációként ugyanúgy elhangozhat, mint a „Gratulerer med 17e mai” (Gratulálok május 17-e alkalmával!), ami tulajdonképpen az ország születésnapja.

jezések terén is. Bizonyos udvariassági formák hiányoznak, ugyanakkor számos köszönetet kifejező frázis él a nyelvben.

„Norwegian contains relatively few conventionalised means of signalling concern for the addressee’s face wants; at the same time there is a risk that use of non-conventional ways of displaying a willingness to be polite will actually be misunderstood and interpreted either as ironical or as servile behaviour. [...] There is one thing, though, which Norwegians are good at. They thank profusely, and acknowledge their obligation even in situations which in other cultures would hardly call for a display of gratitude, or where thanking would sound odd, have a humorous effect, or even sound sarcastic” (Fretheim 2005)²

Tipikus norvég példák az elköszönéskor használt kifejezések, mint a *Takk for nå!* (Köszönet a mostaniért.), *Takk for i dag!* (Köszönet a maiért.), amit a másik fél is viszonyozhat a *Takk i like måte.* (Köszönet hasonló módon. / Én is köszönöm.) válasszal.

Asterix Album 15. Brann i Rosenes leir s.44.

A *Takk for i går!* (Köszönöm a tegnapot.), illetve a *Takk for sist!* (Köszönöm a legutóbbit.) kifejezéseket ugyanakkor egymás üdvözlésekor mondhatjuk, ha az előző napi esemény, avagy a legutóbbi alkalom óta ez az első találkozás.

2 A norvég nyelvben viszonylag kevés konvencionális mód van arra, hogy a címzett felszínén is megjelenő igényei iránti érdeklődésünket kimutassuk; ugyanakkor megvan a veszélye annak, hogy ha nem konvencionálisan mutatjuk ki hajlandóságunkat, hogy udvariasak legyünk, ironikusnak vagy szervilisnek tartanak bennünket. [...] Van azonban valami, amiben a norvégok nagyon jók. Mindent alaposan megköszönnek, és lekötelezettségüket olyan helyzetekben is hangoztatják, amelyek más kultúrákban nem igényelnének köszönetnyilvánítást, sőt amikor a köszönet furcsán hangozna, humorosan hatna vagy akár szarkasztiksnak tünne (Fretheim 2005).

A nyelvészetben belül a pragmatika tudománya foglalkozik többek között azzal a feladattal, mely a különböző kultúrák közötti párbeszéd sajátosságait vizsgálja (Grice 1989, Leech 1983).

„... a pragmatika a nyelvnek a különböző kontextusokban különböző célok elérése érdekében való használatát vizsgálja mind a nyelvhasználó produkciója, mind a partner interpretációja, illetve a kettő interakciója során.”
(Németh 2006: 236)

A pragmatika makrorendszerén belül is a pragmatikai markerek meghatározó szerepet tölthetnek be mindennapi beszédünkben. Az idegen nyelvet használók – még kitűnő nyelvtudással is – számos pragmatikai hibát vétethetnek. A pragmatikai hibáknak két típusát szokás megkülönböztetni: a szociopragmatikai és a pragmalingvisztikai hibákat. A pragmalingvisztikai hiba abban az esetben következik be, amennyiben a beszélő megnyilatkozásának a valódi és a feltételezett pragmatikai ereje különbözik egymástól. A nyelvi transzfer, az anyanyelvi eszközök automatikus használata, az adott idegen nyelven gyakran vezet ilyen hibákhoz.

Szociopragmatikai hibáról pedig akkor beszélünk, ha megnyilatkozás egy bizonyos kontextusban nem felel meg az elvárásoknak, megszegi az adott kultúra írott, illetve többnyire íratlan szabályait. Az esetek zömében ez a kulturális háttér különbözőségével magyarázható. Jellemző módon a két típus összefügg egymással, így leggyakrabban együttesen fordulnak elő.

Az azonos eredetű és hasonló jelentésű szavak is gyakran megviccelhetik a nyelvhasználót az idegen nyelven történő kommunikáció során. Vegyük például a *vicc* szót, mely a magyarban német jövevényszó (vö. német *Witz* 'tréfa'). A német szó germán eredetű³, így ugyanezt a szótövet találjuk a német *wissen*, az angol *wit* (óangol *witt*) valamint a skandináv *vite* (*N*) / *veta* (*S*) / *vide* (*D*) (tudni) szavakban.

Mindegyik a tudással, intellektussal, kognitív kapacitással áll kapcsolatban. Érdekes megfigyelnünk, hogy milyen szoros a kapcsolat a kognitív képesség és aközött a képesség között, hogy valami találó replikát, 'vicceset' tudjon mondani az ember. A magyar *vicc* szó tehát minden kétséget kizárólag rokonságban áll a fent említett szavakkal és más szavakkal, melyek erre a szótőre vezethetők vissza, többek között a norvég *vits* főnévvel.

3 Old English *witt*; related to Old Saxon *giwitt*, Old High German *wizzi* (German *Witz*), Old Norse *vit*, Gothic *witi* (<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/wit>).

A szívvel nem szabad viccelni. – mondhatjuk, amennyiben azt szeretnénk kifejezni, hogy a szív egy olyan szervünk, melynek betegségeit komolyan kell venni. Norvégul is van egy kifejezés a *vicc / vits* – szóval, még pedig a *Det er ingen vits* (szó szerint: nem vicc), így a nyelvtanuló könnyen juthat arra a következtetésre, hogy az előbbi kifejezés norvég megfelelője a *Det er ingen vits med hjertet*. Norvégul ez a kifejezés viszont csak azt jelentheti, hogy *Nincs semmi értelme a szívvel...* – kontextustól függően ki lehet egészítenünk (*There is no point with the heart*). Az eredetileg kommunikálni kívánt kifejezés, *Hjertet er ingen spøk*, a *vicc* szó egy másik szinonimáját használja.

A helyzetet tovább bonyolítja az írott és a beszélt nyelvhasználat közötti különbség. Halliday (1998) megfogalmazása szerint a döntő különbség a két nyelvi forma között abban keresendő, hogy amíg az írott szöveg egy produktum, egy kész termék, addig a beszélt nyelv egyfajta cselekvésként fogható fel, vagyis egy folyamat. Ezért beszédben például több igei kifejezést alkalmazunk, a valóság dinamikusabb képként jelenik meg, mint írásban. Írásban gyakrabban használunk főnevet, illetve nominális szerkezeteket. Az alábbi mondatot Svennevig⁴ hozza fel példaként:

- (1) Gårsdagens produksjon av avisen ble utsatt for forsinkelser på grunn av arbeidernes streik.
Az újság tegnapi kiadása késleltetve volt a dolgozók sztrájkja miatt.

Egy (norvég) beszélő ezt másképp fogalmazná:

- (2) Da vi skulle produsere avisen i går, ble vi noe forsinket fordi arbeiderne streiket.
Amikor tegnap ki akartuk adni az újságot, kicsit késtünk, mert a dolgozók sztrájkoltak.

Az írott kommunikáció célja a valóság egy képének átadása. A szóbeli kommunikáció során azonban jobban előtérbe kerülnek a személyes aspektusok, például az, hogyan viszonyulnak a párbeszéd szereplői egymáshoz és az adott szituációhoz.

Minden kommunikációs folyamatnak, legyen az szóbeli vagy írott, célja van. A beszélő/író személy megpróbál egy üzenetet közvetíteni a hallgató(k) felé, kifejezi szándékát és kifejezheti saját hozzáállását is az elmondottakhoz. A valóságban azonban ezek a funkciók nem mindig érhetők tetten egyértelműen, illetve

⁴ <http://folk.uio.no/jansv/talespraaket.pdf>

nem mindenki számára egyértelműen értelmezhetőek. A beszélő számos meg-gondolásból (udvariasság, bizonytalanság, kétkedés, stb.) kerülheti a közvetlen megfogalmazást a megnyilatkozás során. A pragmatikai jelölőknek ezért van különösen fontos szerepük. Jelentőségük azonban sokszor elsikkad a nyelvtanulás során, pedig helyes használatukkal a pragmatikai hibák egy része megelőzhető lenne.

A pragmatikai kompetencia fejlesztése nem egyszerű feladat. Egyrészt, ez egy többszörösen összetett készség, és a nyelvtanulóktól széleskörű, általános ismereteket kíván. Másrészt pedig a grammatikai szabályokkal szemben a kommunikációs szabályokat nehezen tudjuk meghatározni, bárhol előfordulhatnak, lehetetlen minden kommunikációs helyzetre felkészülni, így csak az általános beszédssituációkat vehetjük figyelembe.

1.2 Pragmatikai jelölők

A pragmatikai markerek, pragmatikai jelölők a nyelvészet szinte minden területéhez kötődnek, kutatásuk szerteágazó. Nemcsak azért, mert ahogy Verschueren mondja: „...there are definitely no linguistic phenomena, at any level of structure, that a pragmatic perspective can afford to ignore⁵” (Verschueren 1999:3), hanem azért is, mert a pragmatikai markerek többsége valamilyen más feladattal is bír a nyelvben. A pragmatikai jelölők vizsgálatával kapcsolatban fontos megjegyez-nünk, hogy ezeknek a nyelvi jegyeknek a nyelvtanulásban, nyelvelsajátításban is fontos szerepet kellene betölteniük, illetve ezzel összefüggésben a pragmatikai jelölők fordítási lehetőségét, idegen nyelven való használatát is érdemes lenne tanulmányozni.

A pragmatikai markerek elnevezést egy átfogó kategóriának tekinthetjük. A szakirodalomban ezeket a nyelvi kifejezéseket sok néven illetik és sokszor nehéz elkülöníteni, hogy melyik terminológia mit is takar tulajdonképpen. Szerepel-nek *diskurzusdeiktikumokként* (Schiffrin 1987) *diskurzuspartikulákként* (Schourup 1985), *diskurzusoperátorokként* (Redeker 1991) vagy *diskurzuskapcsoló* elemek-ként (Blakemore 1987, 1992; Fraser 1999: 932–937 és Schourup 1999: 227–265). Svensson (2009) *pragmatikai igazságjelölőknek* nevezi azokat a kifejezéseket, me-lyek a beszélő attitűdjét fejezik ki az elhangzott kijelentések igazságtartalmával kapcsolatban. Számos igei csoportot is ide sorol pl. *kan være (lehet), det ser ut som (úgy tűnik/úgy néz ki, hogy), jeg tror (azt hiszem)*.

5 „... a nyelvi rendszer egyik szintjén sincs olyan nyelvi jelenség, ami a pragmatikai nézőpontot nél-külözni tudná...”

Furkó (2011) elsősorban az angol / amerikai szakirodalomra támaszkodva arra az álláspontra jut, hogy

„a terület meglehetősen heterogén (maradt): egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne, másrészt a diskurzusjelölők tekintetében nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna.”

(Furkó 2011:37-38)

A pragmatikai markerek legszembetűnőbb jellegzetessége tehát, hogy igen heterogén elemekből áll össze: tagjai különféle szófaji osztályokból érkeznek, igékből, határozószókból, kötőszókból, indulatszavakból, elöljárószavakból alakultak ki, az összetettebb szerkezetek tagmondatokat foglalhatnak magukba (pl. *más szavakkal, nézetem szerint, mindent egybevetve*). Közös jellemzőik, melyek alapján egy kategóriába sorolhatjuk ezeket az elemeket formálisan nem írhatók le, csak funkcionális szempontból közelíthetjük meg őket, legtöbbször nincsenek egységes formai tulajdonságaik – éppen ezért csak funkcionális–pragmatikai kategóriaként tarthatók számon. Zimmermann (2011) diskurzuspartikula néven összegzi a nyelvben betöltött szerepüket és azt hangsúlyozza, hogy a partikulák a beszélő episztemikus viszonyát fejezik ki a megnyilatkozás propozíciós tartalmára vonatkozóan, valamint jelölhetik a beszélőnek azt a feltételezését is, hogy a hallgató miképp viszonyul egy bizonyos propozícióhoz. Zimmermann felfogása szerint a diskurzuspartikulák különböznek más diskurzusjelölőktől abból a szempontból, hogy a diskurzuspartikulák információt közvetítenek a beszélgetőpartnerek episztemikus állásfoglalásával kapcsolatban.

Általában elmondható, hogy a pragmatikai jelölők segítik a társalgás szervezését azáltal, hogy elősegítik a propozíciós tartalom beillesztését a megfelelő kontextusba.

„Discourse particles in the narrow sense are used in order to organize the discourse by expressing the speaker’s epistemic attitude towards the propositional content of an utterance, or to express a speaker’s assumptions about the epistemic states of his or her interlocutors concerning a particular proposition. More generally, discourse particles have the function of fitting the propositional content of a sentence to the context of speech by giving an utterance its specific ‘shade’ (Hartmann 1998:660), or alternatively, by imposing restrictions on appropriate contexts for a given utterance.”

(Zimmermann 2011:2012-2013)⁶

6 A diskurzuspartikulák szoros értelemben véve a diskurzus szerkesztésére használatosak, mivel a beszélő episztemikus attitűdjét tükrözik egy-egy kijelentés propozíciós tartalmával kapcsolatban, illetve a beszélő feltételezéseit fejezik ki beszélőpartnereinek episztemikus hozzáállását illetően egy bizonyos propozícióval kapcsolatban. Általánosabb értelemben a diskurzuspartikulák abban játszanak szerepet, hogy egy mondat propozíciós tartalmát a beszéd kontextusához illesztik úgy, hogy a

A pragmatikai jelölők leírásánál fontos kiemelnünk, hogy ezek a nyelvi eszközök nem képezik a propozíció részét, hanem a propozíció kívüli nyelvi jelenségek. Sokszor apró részleteknek tűnhetnek a mondatban, de szerepük korántsem elhanyagolható: általuk tudja a beszélő kifejezni a viszonyát az elhangzottakhoz. Bizonyos pragmatikai jelölőknek van saját szemantikai tartalmuk pl. *selvfølgelig* (*persze*), mások azonban csupán pragmatikai funkcióval rendelkeznek pl. *nok*, *vel*.

A *per se* latin kifejezés kapcsán jegyezném meg, a magyar *persze* szó gyakori használatát. A magyarországi latinos használatra 1669-ből van írásos adatunk. A *persze* (*per se*) tehát latin eredetű szó, a mondatértékű *per se* (*intelligitur*) szerkezetből vált ki, jelentése: *magától értetődik; természetesen* (vö. Vaskó 2012). Ma már úgy használjuk, mint bármely magyar szót. A nyelvtanulók is ugyanilyen természetességgel használják a norvég megfelelőjét, a *selvfølgelig* határozót, az eltérő kulturális háttérből adódóan azonban a két kifejezés korántsem bír mindig azonos illokúciós erővel. A *selvfølgelig* sok esetben jóval arrogánsabb attitűdöt jelez, mint a magyar *persze*.

Mivel ezeknek a jelölőknek az elnevezésében sincs egyértelmű megállapodás, a Fraser, illetve Aijmer által is javasolt *pragmatikai jelölők* kifejezés tűnik a legcélszerűbb megfogalmazásnak. Aijmer többek között azt hangsúlyozza, hogy az egyes nyelvi eszközökről azért is nehéz megállapítani, hogy vajon pragmatikai markereknek tekinthetőek-e vagy sem, mert sok esetben egy adott forma több feladatot is betölthet:

„...one of the difficulties in deciding whether a given form should be considered to be a pragmatic marker is that a single form often fulfils in certain of its uses a function on the propositional level, and in other uses a function on the non-propositional level...”
(Aijmer et al. 2006)⁷

Jellemző példaként említhetjük a kötőszókat, melyek a propozíciók szintjén túl pragmatikai funkciót is ellátnak. A *men* (*de*) kötőszó hagyományosan két nyelvi szegmenst köt össze, jellezve a köztük fennálló ellentétet. A következő, Svennevig⁸ által bemutatott példákban azonban pragmatikai markerként viselkednek:

kijelentésnek sajátosságos 'árnyalatot' adnak (Hartmann 1998:660), illetve úgy, hogy leszűkítik az adott megnyilatkozás interpretációjához szükséges kontextust. (Zimmermann 2011:2012-2013)

7 „... az egyik nehézséget annak eldöntésében, hogy egy adott alak pragmatikai jelölő-e, az jelenti, hogy egyetlen alak bizonyos használataiban gyakran propozíciós szinten tölt be szerepet, míg más felhasználáskor nem propozíciós szinten...” (Aijmer et al. 2006)

8 <http://folk.uio.no/jansv/talespraaket.pdf>

- (3) A: Husker du hva hun ,heter?
Emlékszel, hogy hívják?
B: .. Lynn Lynn Margu'lis.
.. Lynn Lynn Margu'lis.
A: .. ,mm.
B: .. æ ,veit ikke koss det ,uttales æ men,
Nem'tom, hogy ejtik, de,
A: nei ,henne har ikke jeg ,hørt om.
Nem róla még nem hallottam.
.. ,hvor er det hun ,er fra?
...honnan jött?

Ebben a példában azonban a *men (de)* nem rendelkezik semmilyen összekötő funkcióval, inkább mondatvégi partikulaként fogható fel. Itt természetesen valami hiányzik a mondatból, valami, ami a beszélő hozzáállását jelzi, de a párbeszéd ettől még teljesen érthető.

A következőkben néhány norvég modális partikula, konnektíva és határozószó pragmatikai jellegzetességeit, kommunikációban betöltött szerepét fogom közelebbről megvizsgálni.

Felhasznált irodalom

- Aijmer, Karin, Ad Foolen és Anne-Marie Simon-Vandenbergen 2006. Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. In: Fisher, K. (szerk). *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Blakemore, Diane 1987. *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Blackmore, Diane 1992. *Understanding utterances*. Oxford: Blackwell.
- Dahl, Øyvind 2001. *Møter mellom mennesker: interkulturell kommunikasjon*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fraser, Bruce 1996. Pragmatic markers. *Pragmatics* 6: 167-190.
- Fretheim, Thorstein 2005. Politeness in Norway: How can you be polite and sincere? In: L. Hickey, M. Steward (szerk.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Furkó Bálint Péter 2011. Diskursusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? - Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica* 16: 37-57.
- Grice, H. Paul 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

- Halliday, Michael A. K. 1998. Muntlige og skriftlige måter å mene på. In: Berge, K.J. Coppock, P. és Maagerø, E. (szerk.) *Å skape mening med språk*. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan og J.R. Martin. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag/LNU.
- Hartmann, Dietrich 1998. Particles. In: J.L. Mey (szerk.) *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Amsterdam: Elsevier 657–663.
- Kiefer Ferenc 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Redeker, Gisela 1991. Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics* 29:1139-1172.
- Schourup, Lawrence 1985. *Common discourse particles in English conversation*. New York: Garland.
- Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, Lawrence 1999. Discourse markers. *Lingua* 107: 227-265.
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Svennevig, Jan Talespråket – mellom pragmatikk og grammatikk. <http://folk.uio.no/jansv/talespraaket.pdf>
- Svensson, Gudrun 2009. Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö. Språk och litteraturcentrum. Lunds Universitet: *Lundastudier i nordisk språkvetenskap* A 67.
- Vaskó Ildikó 2012. (előkészületben) Pragmatic Particles Indicating Expectation - the Case of ‚Persze‘ *Acta Linguistica Hungarica*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zimmermann, Malte 2011. Discourse particles. In: C. Maienborn, K. von Heusinger, P. Portner (szerk.) *Semantics: an International handbook of natural language meaning*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Rocky av Martin Kellerman, tirsdag 13. mar. 2012
<http://www.dagbladet.no/tegnserie/rocky/?1331593200>

*Ikke på noe språk
er det så vanskelig å gjøre seg forstått
som på språket.
(Kraus⁹ 1997 [1924]:24)*

II. Modális partikulák

A modális partikula egyike azon nyelvi kifejező eszközöknek, mely modalitást jelöl az egyes nyelvekben és a pragmatikai jelölők közé sorolható. Kiefer szerint az

*„ún. pragmatikai partikulák (pl. tehát, hát, szóval, is) olyan nyelvi elemek, amelyek a megnyilatkozást a beszédelőzményhez kapcsolják, a beszélő elvárását vagy az azzal ellentétes tényállást jelzik, esetleg nyomatékosító funkciót töltenek be.”
(Kiefer 2000)*

9 Kraus, Karl: Nattetid. 1997. Oslo: Pax Forlag (Fordította: Sverre Dahl)

A természetes nyelvekben az episztemikus, illetve a deontikus modalitás formáival találkozhatunk. E kettő közül is az episztemikus modalitás az, ahol a modális partikulák fontos szerepet töltenek be (Kiefer 1990). Különböző nyelvekben különböző eszközöket találhatunk, melyek alkalmasak a modalitás kifejezésére. A modális partikulákat általában úgy szokták meghatározni, hogy rövid, hangsúlytalan szavak, melyek általában mondattani szempontból a határozói helyet foglalják el, vagy pedig a mondat végén található. Szemantikai szempontból „üressek”, vagyis nem befolyásolják a mondat igazságfeltételét, nincs jelentésük, de van pragmatikai értelemben vett funkciójuk. Elsősorban germanisták foglalkoztak a partikulák leírásával, (Abraham, König) ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a német nyelv különösen gazdag partikulákban. A pragmatikai partikulákról szóló kutatásokban eredetileg két fő irányzat rajzolódott ki: az egyik a német és a skandináv nyelvekben előforduló partikulák köré csoportosult, a másik középpontjában pedig az angol/amerikai diskurzuszjelölők álltak. Az új nyelvészeti módszerek és teóriák azonban már nem csoportosíthatók ily módon, és egyre inkább más, eddig kevésbé ismert nyelvek is előtérbe kerülnek (például az afrikai nyelvek). Többek között ezért is alkalmas a pragmatikai jelölő fogalmának használata, bár kétségtelen tény, hogy így egy meglehetősen vegyes összetételű csoportot kapunk.

A partikulakutatás egyik fő problémája, hogy hogyan lehetne ezeket a szócskákat kategorizálni, olyan meghatározást találni, mely alkalmas minden partikula leírására, értelmezésük mennyire kötődik egy adott szöveghez, és milyen kapcsolat van az egyes funkciók között. Széles körben elfogadott vélemény szerint szoros összefüggés van a partikulák társalgásban betöltött szerepe és a beszédaktusteória között (vö. Abraham 1981), vagyis a partikulákat az illokúciós erő markörjeiként is felfoghatjuk. De más pragmatikai elméletek is foglalkoznak a partikulák elemzésével, mint például a relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 1986, 1995), mely szerint a partikulák segítik a propozíció megfelelő kontextusban történő feldolgozását (König és Requardt 1991).

A fentiek is jól érzékeltetik, hogy a modális partikulák bár lexikai jelentéssel nem bírnak, igen fontos szerepet töltenek be a nyelvben. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy mint említettem, a partikulák episztemikus modalitást jelölnek, tehát nem érzések, hanem ismerettel összefüggő kiegészítések átadására szolgálnak. Használatuk jelzésértékű a kommunikáció során, jelzik a beszélő és az elhangzó kijelentése közötti szubjektív viszonyt. A modális partikulákkal a beszélő érzékeltetheti beszélőpartneréhez való viszonyát, közelséget teremthet, de

ugyanúgy manipulálhatja is mondanivalóját. Ugyanakkor a beszélő szubjektív viszonyulása mind az elhangzó kijelentéshez, mind pedig a hallgató felé teljesen általános érvényű. Így fordulat elő, hogy találhatunk két egymástól távol álló nyelvben is – mint a norvég és a magyar – kifejezéseket, melyek pragmatikai funkciója csaknem azonos. Ezt az általános érvényű tulajdonságot használhatjuk ki fordítások esetén. A partikulák sajátosságából adódóan a beszélt nyelvet gazdagítják, illetve a beszélt nyelvet tükröző írott szöveget. A képregények éppen ezért bőséges forrásként szolgálnak a partikulák használatának bemutatására.

1. A norvég modális partikulák

A leggyakrabban előforduló modális partikulák a norvégban a *da*, *jo*, *nok*, *vel* és *a visst*. A szakirodalom bőségesen foglalkozik ezekkel a funkciószavakkal (Heggelund 1981, Fretheim 1981, 1988, 1991, Mac Donald 1987, Vaskó 1997, és mások) különböző aspektusokból és teoretikus megközelítésekkel vizsgálja, részletesen elemzi pragmatikai funkcióikat. A következőkben röviden összefoglalom a kommunikációban betöltött szerepüket.

Rocky av Martin Kellerman, onsdag 21. mar. 2012
<http://www.dagbladet.no/tegneserie/rocky/>

2. Jo – Det er jo bare det at... – Csak tudod az van, hogy...

A *jo* partikulát angol szakkifejezéssel *common ground particle*-nek is szokás nevezni. A meghatározás arra utal, hogy a megnyilatkozás propozíciója ismert mind a beszélő, mind pedig a hallgató számára, ezáltal megerősíti a beszélő megnyilatkozását. Magyarra úgy tudnánk fordítani, hogy *mint ahogy tudjuk, mint közismert, ismeretes*, stb. A beszélő ugyanakkor nem mond ténylegesen semmit sem, nem fogalmazza meg konkrétan álláspontját, csak jelzi véleményét a *jo* szócskával. Ezért, szövegkörnyezettől függően, gyakran úgy értelmezhetjük használatát, hogy *mint ahogy illene, kellene tudnod, mint ahogy feltételezem, hogy tudod*.

A *jo* összekötőkapocsként is szerepelhet, rávilágítva a két kijelentés közötti ok-okozati összefüggésre *ezért mint tudod...* A régi (háttér)-információ és az új

információ közötti összjáték jól mutatja, hogy lehet felhasználni a partikulák manipulációs képességét.

A *jo* partikula, mivel arra utal, hogy a megnyilatkozás proposíciója természetes, magától értetődő a beszélő számára, egyfajta kritikát is jelenthet.

A *jo* jelezheti a beszélő meglepetését is, abban az értelemben, hogy valami más, mint amire számítani lehetett az előzményekből és csodálkozik, hogy nem látta előre, *mint ahogy kellett volna*. Hasonló módon jelezheti a beszélő beismerő szándékát.

Asterix Album 15. Brann i Rosenes leir s.44

3. *Vel* – Du tror *da vel* ikke at... – Csak nem hiszed, hogy...

A *vel* partikula különböző pragmatikai szerepet tölthet be, és különböző mondatpozíciót foglalhat el. A mondat elején általában a beszélgetésben jelzi a téma megváltoztatását, vagy megengedő funkciót is betölthet. A modális *vel* a mondat közepén, vagy a mondat után áll. Ebben a helyzetben általában a beszélő bizonytalanságát indikálja a megnyilatkozás propozíciójának igazságértékét ille-

tően. A beszélő nem biztos benne, vagy nem ért egyet a beszélgetőpartnerével, vagy egy harmadik féllel. A *vel* partikula gyakran más partikulákkal együtt fordul elő.

A *vel* és a *nok* pragmatikai jelölők sokban hasonlítanak egymásra, mindkettővel episztemikus modalitást fejezünk ki, tompítva a kijelentés egyértelműségét. A partikulák jelzik, hogy a beszélő milyen mértékben hajlandó felelősséget vállalni a kijelentés igazságtartalmáért. Míg a *vel* partikula erősen apelláló jellegű, addig a *nok* gyakran fordul elő olyan helyzetben, ahol a beszélő megpróbálja meggyőzni, rábeszélni valamire a hallgatót, érvel valami mellett, és ahol a *nok* partikula jól érzékelteti a beszélő szubjektív elkötelezettségét (vö. Fretheim 1981, Mac Donald: 1987b).

A legtöbb esetben a megnyilatkozás visszafogottabb hatású a *vel*-nek köszönhetően. A beszélő tompítja kijelentését, jelzi bizonytalanságát, de egyben azt is jelezheti, hogy várja a hallgató reakcióját, és a megnyilatkozás kérdés jellegű lesz. A partikula segít felfedni a beszélő kommunikatív szándékát, ám sokszor csak az intonáció dönti el, hogy melyik feladat dominál.

- (1) Det er **vel** mange eldre som ikke tør gå ut om vinteren.
(Bizonyára) sok idős ember nem mer kimenni télen.
- (2) Det er **vel** her vi skal overnatte.
(Ugye) itt fogjuk tölteni az éjszakát?

A modális partikula használatával a beszélő óvatosan fejezi ki magát. Feltételezi, hogy beszélgetőpartnere ugyanannyi információval rendelkezik a szóban forgó dologról, mint ő maga. A partikula megváltoztatja a megnyilatkozás beszédaktus típusát kijelentésről kérdésre. A kijelentésből kiolvasható, hogy a beszélő milyen következtetésekre jutott, és most a hallgatón a sor, hogy állást foglaljon a kijelentés igazságtartalmával kapcsolatban.

A partikulával jelzett bizonytalanság mögött meghúzódhat valódi ok (3), de lehet célzatos is (4).

- (3) „Elleve dager ut i det nye året er det selvfølgelig altfor tidlig å spå Det tryggeste er **vel** å si at dette året blir vel neppe bedre enn de foregående.”
(Aftenposten)
Tizenegy nappal az új év beköszönte után, természetesen még nagyon korai jósolni. Biztosan csak annyit mondhatunk, hogy ez az év aligha lesz jobb az előzőnél.

- (4) Du kunne **vel** kanskje ha hentet posten min, òg.
Elhozzhattad volna **esetleg** az én postámat is.

Az óvatos megfogalmazás lehetőséget biztosít a beszélő számára, hogy amennyiben úgy alakul visszavonhassa állítását. A kijelentéssel egyben állásfoglalásra biztatja a hallgatót, hogy osztozzon a felelősségben a propozíció igazságtartalmára vonatkozóan.

A *vel* kétszer is előfordulhat egy megnyilatkozásban, a mondat közepén, a mondathatározói pozícióban, és a mondat után állva.

- (5) Du tror **vel** ikke jeg er sjalu på de ungdommene, **vel**?
Ugye nem hiszed, hogy féltékeny vagyok ezekre a fiatalokra?

A beszélő feltételezi, hogy a hallgatónak elhiszi, hogy a mondat propozíciója igaz. Ugyanakkor a beszélő több megfontolásból is tompíthatja kijelentését. Az (5)-ös példában a beszélő megpróbálja nevetségessé tenni a mondatban foglalt állítást (hogy tudniillik féltékeny) így a megnyilatkozás rejtett implikaturája, hogy „nem vagyok féltékeny ezekre a fiatalokra”. A mondat után álló *vel* apelláló szerepe hangsúlyozottabb, az így megfogalmazott megnyilatkozás csak kérdésként fogható fel.

- (6a) Det er **vel** ikke noen stor overraskelse for Ola.
Nem **valószínű**, hogy nagy meglepetést jelent Ola számára.
- (6b) Det er ikke noen stor overraskelse for Ola, **vel**?
Ugye nem jelent nagy meglepetést Ola számára?

A mondat végén álló *vel* partikula azonban nem minden esetben apelláló. Kifejezheti a beszélő türelmetlenségét, bosszúságát is (7, 8).

- (7) A: Har du ikke noe å fortelle eller, Rita?
Nincs valami mondanivalód, Rita?
B: Har jeg **vel**!
Naná, hogy van.
- (8) A: Hva tegner du?
Mit rajzolsz?
B: En jente, **vel**!
(Hát) Egy lányt. (hát nem látod?)

Mindkét esetben azt az üzenetet közvetíti a partikula, hogy a beszélő véleménye szerint teljesen nyilvánvaló, hogy a partikulákkal álló proposíciók igazak. A (7)-es implikációja, *hogy te is ugyanolyan jól tudod, mint én, hogy valamit el kell mondanom*. A (8)-as példában a *vel* partikula funkciója megegyezik a *jo*-éval: mindenki számára egyértelmű, így a hallgatónak sem lehetnek kétségei, hogy B mit rajzol.

Egy ironikus kijelentés felfogható úgy is, mint a beszélgetőpartner gondolatainak az echoja. A modális partikula jelzi a beszélő kijelentéshez fűződő viszonyát, mely viszony az irónia esetében elutasító. A beszélő azt érzékelteti, hogy nem ért egyet a megnyilatkozásban megfogalmazott gondolattal, és talán pontosan az ellenkezőjéről van meggyőződve (9).

- (9) A: Det er minnene som holder meg våken hver eneste natt og får meg til å gråte.
Az emlékek tartanak ébren és miattuk sírok minden éjjel.
B: Det går snart over.
Hamarosan elmúlik.
A: Ja, du vet det **vel**.
Te már **csak** tudod.

A másik fél gondolatainak a megisméltése, nem jelenti az eredeti megnyilatkozás szó szerinti visszaadását. Az ironikus megjegyzés a (9)-es példában nem B tényleges szavaira vonatkozik, hanem B szavainak értelmezésére. Így A válaszában éppen a *vel* partikula mutatja, hogy A nem ért egyet a mondat tartalmával. A partikula tökéletesen jelöli a beszélő kijelentéshez való hozzáállását, miközben a hallgatóhoz is szól.

A *vel* gyakran fordul elő más partikulák társaságában, különösen mondatvégi pozícióban a *da* partikulával mind kijelentő, mind pedig felszólító mondatokban. A *da* is több féle feladatot tölt be a nyelvben, de amikor a *vel*-lel együtt a mondat végén szerepel, a beszélő következtetését jelöli és egyben jelzi, hogy a proposíció igazságértékének megerősítését a hallgatótól várja.

- (10)a De har stengt veien, **da vel**?
Csak nem zárták le az utat?

Feltételezve egy olyan szövegkörnyezetet, ahol a (10)-es példa releváns lehet, a beszélő azt a következtetést vonja le, hogy az utat lezárták, de mivel nem tel-

jesen biztos a következtetésében, ezért megerősítést szeretne a társalgásban résztvevő másik féltől.

A *vel* partikula nélkül a megnyilatkozás kétértelmű lehet, mely esetben csak az intonáció mutatná a beszélő hozzáállását. A *vel* jelenléte azonban világossá teszi, hogy egy kérdéssel van dolgunk.

A (10)b mondat ugyanakkor értelmezhető úgy, mint egy megerősítés kérése, de kifejezheti a beszélő konklúzióját is. Ez utóbbi esetben írásban természetesen elhagyjuk a kérdőjelet, szóban pedig ereszkedő hanglejtéssel ejtjük a mondatot:

(10)b De har **vel** stengt veien, **da**?
Vajon lezárták (akkor) az utat?

(10')b De har **vel** stengt veien, **da**.
(akkor) Valószínűleg lezárták az utat.

A modális partikula visszafogottabbá teszi a megnyilatkozás állításait. A beszélő alapozhatja következtetéseit a társalgás előzményeire, de lehet egy egyszerű találgatás is (10)c. Ez utóbbi példában a *da* partikula, az úgynevezett középmezőben fordul elő és egészen más szerepet tölt itt be, mint a következtetést jelölő *da* a mondat végén. A *da* partikulának itt a mondat közepén, megerősítő funkciója van.

(10)c De har **da vel** åpnet veien, **vel**?
Akkor megnyitották az utat, **ugye**?

A partikulák szerepét egy a mondat után vetett igei frázis is alátámaszthatja. Ez a szerkezet nem egyeztethető össze a mondatvégi *vel* kérdést indukáló struktúrájával (11), (11').

(11) #De har stengt veien, **da vel tenker jeg**?

(11') De har **vel** stengt veien, **da tenker jeg**.
Akkor hát lezárták az utat, **gondolom**.

A *da* partikula természetesen önmagában is állhat egy kérdő mondatban. Ilyenkor kételyt vagy meglepetést jelez (vö. Fretheim 1991), ám a *vel*, illetve a *da vel* partikula kombináció nem állhat kérdő mondattal.

(12)a Har de stengt veien, **da**?
Lezárták **akkor** az utat?

(12)b #Har de stengt veien, **da vel**?
#Ugye lezárták **akkor** az utat?

(12)c #Har de stengt veien, **vel**?
#Ugye lezárták **akkor** az utat?

3.1 *Vel* a felszólító mondatokban

A *da vel* partikulakettőst megtaláljuk felszólító mondatokban is. A beszélő célja, hogy a hallgató hozzáállását egy bizonyos irányba terelje. A (13)-as mondat egy karibi utazást hirdető TV-reklámban hangzott el, ahol is a hallgatókat egy fantasztikus vakációra invitálták.

(13) Ring, **da vel**! ... og bli med! Det er helt fantastisk.
Telefonálj **hát!** .. és gyere velünk! Fantasztikus.

A felszólító mondat általában azt jelzi, hogy egy utasítással van dolgunk, mely arra irányul, hogy a hallgató végrehajtsa, tegyen valamit. A *da vel* partikulák használatakor azonban nem beszélhetünk semmilyen követelésről, sőt inkább jó tanácsként értelmezhetjük. A felszólító mód nem kritikát fogalmaz meg, hanem épp ellenkezőleg, segíti a hallgatót, mit tegyen, ha kétségei támadtak volna. Jóllehet ezt a hatást a két partikula együttes használata váltja ki, azért a *vel* apelláló tulajdonsága is lényeges szerepet játszik.

Sperber és Wilson (1986) felfogása szerint a felszólító mód alkalmazásakor a beszélő egy áhított állapotot ír le, mely elsősorban a beszélő számára kedvező, de tulajdonképpen ugyanolyan kedvező lehet a hallgató számára is. Hogy az első vagy a második esetről van-e szó, az csak következtetés útján derülhet ki. Tehát, hogy egy adott megnyilatkozást parancsként vagy tanácsként fogunk-e fel az adott megnyilatkozás értelmezésén múlik. Éppen ezért, a beszélőnek mindent el kell követnie azért, hogy a megnyilatkozását úgy értelmezzék, ahogy ő az üzenetét kommunikálni szeretne volna. A (13)-as megnyilatkozás implikációját aligha lehet parancsként értelmezni, a *da vel* kettős partikula nem összeegyeztethető az utasítás végrehajtásával. Mint minden hasonló helyzetben, a partikulák behatárolják az interpretálási lehetőségeket, a megcélzott kontextus irányába mutatnak. A beszélő kommunikációs szándéka, hogy elhitesse a hallgatóval, az ő saját érdeke, hogy cselekedjen.

Felmerül a kérdés, hogy vajon a *da vel* páros egy partikulaszekvensként kezelendő, ahol a két partikula hatása együttesen érvényesül, vagy önálló lexikai elemként, szinte külön partikulaként. Fentebb láthattuk, hogy *da vel* állhat kijelentő mondatok után. Ilyenkor összeadódik a két partikula funkciója. Felszólító mondatok esetében azonban más a helyzet. A *da* partikula állhat felszólító mondat után. A *da* használatával a beszélő megerősíti a megfogalmazott javaslatát. A kelet-norvég (østnorsk) kiejtésben a plozívát el is hagyhatjuk (14).

- (14) Ring før klokka fem, **(d)a!**
Hívj **(akkor)** öt előtt!

A *da vel* partikulaszekvensben azonban a d-t mindig ki kell ejteni.

- (14') #Ring før klokka fem, **,a vel!**
#Hívj **(akkor)** öt előtt, ugye!

A kettős partikula esetében tehát a *da* partikulát nem vezethetjük vissza a megerősítő *da* funkciójához (vö. Fretheim 1989). Az önálló partikula csak mint következtetés jelölő vehető számításba. A *vel* partikulánál láttuk, hogy előfordulhat olyan szövegkörnyezetben is, ahol nemcsak azt jelzi, hogy a megfogalmazott proposíció igaz, hanem azt is, hogy ennek teljesen nyilvánvalónak kellene lenni a hallgató számára is (vö. 7, 8). A *da* és a *vel* partikulák kombinációja tulajdonképpen nem áll távol attól az implikációtól, amit a (7)-es és (8)-as példákban a *vel* kódol. Mindkét esetben arról van szó ugyanis, hogy a beszélő világosan megfogalmazza álláspontját, mely szerint a mondat proposíciós tartalma természetesen igaz. A problémát egyedül az jelenti, hogy a *vel* nem igazán állhat sem kérdő, sem pedig felszólító mondattal (15).

- (15)a ??Ring før klokka fem, **vel!**
Hívj öt előtt, talán!

Ezért aztán ebben az esetben nem kezelhetjük a *da vel* párost olyan összetételként, ahol az egyes partikulák funkciói összeadódnak, úgy mint azokban a szerepekben ahol *da* és *vel* kijelentő mondatok után áll (vö. 10).

A *da vel* partikulák kombinációját tehát önálló lexikai egységnek kell tekintenünk minden alkalommal, ha felszólító mondat után szerepel. Az természetesen kontextus függvénye, hogy ilyen esetekben milyen funkciót töltenek be, hogy vajon a partikulák egy javaslatot indikálnak: *miért nem teszed meg?*, vagy esetleg némi irritációt sejtetnek (15)b.

- (15)b Ring før klokka fem, **da vel!**
Hívj **hát akkor** öt előtt!

3.2 *Bare* és a *da vel*

A *bare* (csak) partikula módosíthatja a felszólító mondatokat is. A fent említett *da* és *vel* partikulákkal ellentétben, melyek a mondat után (vagy az ún. középmezőben) állnak, *bare* a mondat elején található. Minden bizonnyal fókusz-partikula tulajdonságainak köszönhetően (Gyuris 2007). A (16)-os mondat, ugyanúgy ahogy a legtöbb *bare* partikulával álló felszólító mondat, kétértelmű a szövegkörnyezet ismerete nélkül.

- (16) **Bare** ring meg i morgen!
Csak hívj holnap!

Abban az esetben, ha a *bare* mint fókusz-partikula szerepel, a beszélő azt az üzenetet szeretné kommunikálni, hogy beszélgetőpartnerének semmi mást nem kell csinálnia, csak telefonálnia a megadott időben. Felhívás a hallgató felé, aki nek ezen kívül nem is kell tennie semmi mást, ám a beszélő érzékelteti, hogy részéről ez a szükségszerű elvárás. Bizonyos helyzetekben a *bare* felszólító mondat elején fenyegetést is indikálhat, például a *Bare vent!* (Várj csak!) kollokációban, de ebben az összefüggésben (16) eltekintek ettől az interpretációs lehetőségtől.

A *bare* használatával a beszélő azt is kommunikálhatja, hogy hozzájárulását adja egy bizonyos cselekedethez, egyben arra biztatja a másik felet, hogy reagáljon, ha bármilyen fenntartása lenne. Jóllehet egy „sima” felszólító mondattal is hasonló hatást érhetünk el, a beszélő mégis igénybe vehet több fajta nyelvi eszközt is, hogy biztos legyen abban, üzenetét helyesen értelmezik. A sikeres kommunikációhoz egy-egy szó, szókombináció is sokban hozzájárulhat. Az adott felszólító mondat kontextuális implikációját a partikula segítségével fedheti fel a hallgató.

Egy adott megnyilatkozás pragmatikai interpretációjának az alapja a benne foglalt proposíció lexikai tartalma. A (17)-es példában az ige szemantikai jelentése határozza meg, hogy a kijelentés csak mint felhívás, vagy parancs fogható fel, és aligha értelmezhetjük engedélyadásként.

- (17)a Vent et øyeblikk!
Várj egy pillanatot! / Várj egy pillanatig!

- (17)b Vent et øyeblikk, **da!**
Várj már egy pillanatot!
- (17)c ??Vent et øyeblikk, **da vel!**
(no akkor) Várj egy pillanatot!
- (17)d **Bare** vent et øyeblikk!
Csak várj egy pillantot! / Csak várj egy pillanatig!

A *bare* hatása bagatellizáló jellegű is lehet a felszólító mondatokban, és az egész deontikus skálán előfordulhat felhívások kifejezésénél. Ellenben a *da vel* páros nem egyeztethető össze utasításokkal, parancsokkal.

Egy ajánlat sokszor javaslatnak, vagy engedélynek is tekinthető (18). Mind a *da vel* kombináció, mind pedig a *bare* partikula azt jelzi, hogy itt nem beszélhetünk utasításról, inkább a beszélgetőpartner biztatásáról van szó. A kognitív hatás tulajdonképpen ugyanaz lesz.

- (18)a Ring, **da vel**, hvis dere trenger hjelp igjen.
Hát akkor telefonálj, ha ismét segítségre van szükségetek.
- (18)b **Bare** ring, hvis dere trenger hjelp igjen.
Csak telefonálj, ha ismét segítségre van szükségetek.

A két partikula egyszerre is előfordulhat ugyanabban a mondatban (vö. 18', 18'').

- (18') **Bare** ring, **da vel!**
(18'') Du **må** bare ringe, **da vel.**
Csak telefonálj, **akkor.**

Az engedély megadásával a beszélő bizonyos felelősséget is magára vállal, ami nem fetétlenül van jelen a *da vel* partikulaszekvens használatánál.

A *bare* a (18)b példában azt jelöli, hogy a beszélő hajlandó felajánlani segítségét, amennyiben erre szükség van. A (18)a ellenben nem zárja ki, hogy a hallgató egy harmadik személyhez fordul. A *da vel* páros cselekvésre buzdítja a hallgatót, de arra vonatkozóan nem tartalmaz utalást, hogy a beszélő bármilyen felelősséget is vállalna a továbbiakban.

Ahogy említettem korábban, egy-egy üzenet közvetítésére a „sima” felszólító mondat, helyzethez illő hangsúllyal, épp olyan jól megfelelne, mint a partikulával kiegészített. Lényeges különbség azonban a két megnyilatkozás között, hogy

a pragmatikai jelölővel kiegészített változat esetében mindig kell hogy találjunk valamilyen előzményt a társalgásban függetlenül attól, hogy milyen üzenetet hordoz a megnyilatkozás. A dolog, amiről szó van, már nem új téma a társalgásban. Egy „sima” felszólítás ezzel szemben nem kíván semmilyen előzményt a diskurzusban (19).

- (19)a Lås opp døra!
Nyitsd ki az ajtót!
- (19)b Lås opp døra, **da vel!**
No, nyitsd **már** ki az ajtót!
- (19)c **Bare** lås opp døra!
Csak nyitsd ki az ajtót!

Csekély különbséget érezhetünk a beszélő hozzáállásában, melyet a *bare* vagy a *da vel* kódol.

Míg *bare* zöld utat ad a további cselekvéshez, addig maga a beszélő ragadja kezébe a kezdeményezést a *da vel* esetében, hogy válaszra bírja a hallgatót.

<http://www.donald.no/default.aspx?section=onlinecomicmodule&page=onlinecomics&id=7>

4. *Nok* – Det er *nok* ikke det at ... – Nem arról van szó, hogy ...

A *nok* partikula sok szempontból hasonlít a *vel*-re, a beszélő állítását teszi visszafogottabbá, használatával a kijelentés kevésbé lesz kategorikus. Ám a bizonytalanság, amit a *nok* implikál más jellegű mint a *vel* esetében (vö. Fretheim 1981). A *nok* használata nem befolyásolja a megnyilatkozás beszédaktusának típusát, ellenben azzal, hogy kifejezésre juttatja a beszélő bizonytalanságát a mondottak kevésbé hatnak direktnek (1).

- (1) „De som har ekstra plass i store villaer, leier **vel** ikke ut til noen lenger. Når det gjelder boliger, er **nok** det viktigste i Oslo at de kommunale etatene

og bydelene sammen legger skikkelige planer, som både må omfatte kjøp, leie og kanskje bygging, sier Lassen.” (Aftenposten)

Azok, akik főleg helyel rendelkeznek nagy házaikban, már nemigen adják ki. Ami a lakásokat illeti, a legfontosabb Oslóban talán az, hogy az önkormányzati hivatalok és a városrészek együtt készítsenek rendes terveket

A *nok* azt jelzi, hogy a beszélő felelősséget vállal a proposíció igazságtartalmáért, a *vel* azonban a hallgatótól várja, hogy állást foglaljon az állítás igazságértékével kapcsolatban. Általában elmondható, hogy a *nok* partikula egy magasabb fokú bizonyosságot jelöl, mint a *vel*, éppen ezért nem állhat kérdéssel, és a mondat utáni pozícióban sem (2).

- (2)a Det er **nok** ikke noen stor overraskelse for Ola.
Nem **valószínű**, hogy meglepetést jelent Ola számára.
- (2)b *Er det **nok** ikke noen stor overraskelse for Ola?
- (2)c *Det er ikke noen stor overraskelse for Ola, **nok**.

Jóllehet a *nok* azt jelzi, hogy a beszélő nem száz százalékosan biztos az elmondottakban, mégis nagyon valószínűnek tekinti a kijelentés igazságtartalmát. A beszélő maga vállalja a felelősséget az állásfoglalásért és nem támaszkodik a hallgató segítségére. A beszélő magatartása azt sugallja, hogy meggyőződése szerint elég információval rendelkezik ahhoz, hogy bizonyos témákról kifejtse álláspontját. Szövegháttértől függően lehet szó feltételezésről, vagy egyszerűen egy beismerésről (3).

- (3) A: Det er flere som ikke er enig med deg.
Többen vannak (olyanok), akik nem értenek veled egyet.
B: Det kan **nok** være.
Még lehet.

A beszélő elismeri, hogy A-nak igaza van, és elfogadja, hogy A megjegyzése igaz lehet. A következő mondatok egy futballmérkőzés kommentárjában hangzottak el.

- (4)a Han ventet til det rette øyeblikket (med å skyte), **men** resultatet så dere **jo**.
Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de hát** látták az eredményt.
- (4)b Han ventet til det rette øyeblikket (med å skyte), **og** resultatet så dere **jo**.
Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **és hát** látták az eredményt.

- (4)c Han ventet **nok** til det rette øyeblikket (med å skyte), **men** resultatet så dere **jo**.
Vårt **ugyan** (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de hát** látták az eredményt.
- (4)d #Han ventet **nok** til det rette øyeblikket (med å skyte), **og** resultatet så dere **jo**.
Vårt **ugyan** (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **és hát** látták az eredményt.

A *nok* partikula nélkül a két tagmondat összekapcsolható mindkét kötőszóval, az *og* (és) és a *men* (de) kötőszóval egyaránt. De abban az esetben, ha ott van a *nok*, már csak az ellentétet jelölő összetétel az elfogadható. A *men* konvencionálisan ellentétet jelöl a két tagmondat között, melyeket összeköt, így a (4)a és (4)c mondatok „eredménye” csak negatív lehet, azaz nem született gól. A (4)c megnyilatkozásban elismeri ugyan a beszélő, hogy a játékos nem választhatott volna jobb helyzetet a lövésre, de az végül mégsem sikerült. A *nok* ebben a mondatban megengedő szerepet tölt be, pontosan ugyanazt a funkciót, amit a *riktignok* határozószó (ld. 73. oldal).

De miért értelmezhetjük a *nok* partikula szerepét csupán megengedésként a (4)c-ben, ami miatt a második tagmondatot egyértelműen negatív eredményként kell értékelnünk? A beszélő olyan dologról ad számot, ami megtörtént, és ismert a hallgató számára is – a nézők számára ebben az esetben –, tehát közös háttérismerettel rendelkeznek. A partikula mutatja a beszélő álláspontját, vagyis felelősséget vállal az elmondottakért, egyetért azzal, hogy a lövés a megfelelő pillanatban történt. Úgy gondolja, fontos, hogy a történet pozitív oldalát is hangsúlyozza, jöllehet az eredmény nem igazolja a biztató kezdetet.

A „beismerő” *nok* nem összeegyeztethető az *og* (és) kötőszóval, mivel a beismerés egyfajta negatív fejleményt feltételez, így ebben a helyzetben csak a *men* kötőszó követheti az első tagmondatot, vagyis egy megengedő kapcsolat alakul ki. A *nok* partikula hasonló szerepet tölt be itt, mint a *riktignok* határozó. (4’c, d).

- (4’c) Han ventet **riktignok** til det rette øyeblikket (med å skyte), **men** resultatet så dere **jo**.
Jöllehet várta (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de hát** látták az eredményt.
- (4’d) #Han ventet **riktignok** til det rette øyeblikket (med å skyte), **og** resultatet så dere **jo**.

Jóllehet várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de hát** látták az eredményt.

Miközben a *nok* partikula jól mutatja a beszélő elkötelezettségét a proposíció igazságtartalma iránt, a *riktignok* határozószó feltételezi, hogy a proposíció igaz.

Amint eltűnik a megengedő tartalom, a két tagmondat ismét összeköthető az *og* (és) kötőszóval. (4e, f, g, h).

- (4)e Han ventet **jo** til det rette øyeblikket (med å skyte), **men** resultatet så dere **jo**.
(Tudjuk, hogy) Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de** látták az eredményt.
- (4)f Han ventet **jo** til det rette øyeblikket (med å skyte), **og** resultatet så dere **jo**.
(Tudjuk, hogy) Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **és** látták az eredményt.
- (4)g Han ventet **vel** til det rette øyeblikket (med å skyte), **men** resultatet så dere **jo**.
(Alighanem) Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **de** látták az eredményt.
- (4)h Han ventet **vel** til det rette øyeblikket (med å skyte), **og** resultatet så dere **jo**.
(Alighanem) Várt (a lövéssel) a megfelelő pillanatig, **és** látták az eredményt.

A *vel* és a *jo* partikula is kompatibilis az *og* (és) kötőszóval. A *jo* azt hangsúlyozza, hogy egy olyan helyzetről van szó, mely a beszélő és a hallgató(k) számára egyaránt jól ismert. A *vel* partikula, miközben jelöli a beszélő helyzetről kialakított véleményét, azt szeretné megtudni a hallgatótól / hallgatóktól, hogy vajon ő / ők is osztják-e ezt a véleményt.

Lényeges különbség mutatkozik azonban a *vel* és a *nok* partikulák között abban a tekintetben, hogy a *nok* – szinte kivétel nélkül – azt feltételezi, hogy a beszélő egy logikus gondolatmenet végén jutott a kifejtett álláspontra. A *vel* használata inkább azt jelzi, hogy a beszélő korábbi tapasztalatára támaszkodik (5a, b).

- (5)a Han jobbet **nok** hardt hvis han vant prisen.
Minden bizonnyal keményen dolgozott, ha elnyerte a díjat.

- (5)b Han jobbet **vel** hardt hvis han vant prisen.
Alighanem keményen dolgozott, ha elnyerte a díjat.

Kivételt képezhetnek azok az esetek, ahol a partikulák használatát a beszélő érzelmi megnyilvánulása is befolyásolja. Az ilyen funkció leírásánál használja Heggelund (1981) az „affektiv partikkelbruk” elnevezést (6a, b).

- (6)a Det skal **nok** gå bra.
Biztosan minden rendben lesz.
- (6)b Han kommer **nok** til å angre det.
Bizonyára meg fogja bánni

A (6a) mondat esetében a beszélő nem feltétlenül logikus következtetésének eredményéről számol be, inkább beszélgetőpartnerét biztatja, szeretné felvidítani ezzel a kijelentéssel, anélkül, hogy ő maga meg lenne győződve az eredményről. Tulajdonképpen ez a funkció ellentmond a *nok* partikula korábban tárgyalt tulajdonságainak. De ez a megnyilvánulás pontosan azért állja meg a helyét, mert a beszélő úgy tesz, mintha logikus gondolatmenet alapján érvelne. A *nok* használatával a beszélő azt a benyomást kelti, mintha több információval rendelkezne, mint a beszélgetőpartnere.

4.1 A *vel* és a *nok* partikulák, valamint a magyar *csak*

A legtöbb esetben a pragmatikai jelölőket helyettesíthetjük különböző határozószókkal, amikor a beszélő és a propozíciós tartalom közötti viszonyt jelöljük. Számos kifejezést, módosítószót találunk a magyarban is, melyek alapvetően jól érzékeltik a norvég modális partikulák funkcióját (Kiefer 1988, 1992, Kugler 2003). Természetesen nehéz lenne egy az egyben megfelelést találni, és egy partikula különböző funkcióit gyakran több nyelvi eszközzel is ki lehet fejezni. Így a *vel* és a *nok* esetében is számos jelöltet találhatunk. Bár szisztematikus megegyezésről aligha beszélhetünk a magyar *csak* (bare) partikula – mely szintén több funkcióval rendelkezik – néhány szituációban jól mutatja a norvég partikulák szerepét (vö. Gyuris 2007). *Csak* pragmatikai jelölőként kijelentő mondatokban éppúgy előfordul, mint kérdő mondatokban.

A *csak*, illetve a *nok* partikula jelöli a beszélő hozzáállását a megnyilatkozás propozíciójához abban az esetben is, amikor a beszélő a szóban forgó tényállást nemcsak meglehetősen valószínűnek tartja, de kifejezetten szükségesnek is (7).

- (7) Ennyi idő alatt **csak** elkészül a munkájával.
I løpet av den tiden blir hun **nok** ferdig med arbeidet sitt./ I løpet av den tiden **må** hun **nok** bli ferdig med arbeidet sitt.

A partikulák nélküli megnyilatkozást (7) egyértelmű kijelentésként értelmezhetnénk, szinte parancs jelleggel. A *csak*, illetve a *nok* csökkenti ezt a kategórikus vonást és egyben azt sugallja, hogy a beszélő megítélése / reménye szerint a megadott időtartamnak elégnek kell lennie, hogy az illető befejezze a munkáját.

A *nok* esetében láthattunk példát az érzelmi alapon történő használatra (vö. 6). A *csak* is gyakran előfordul hasonló affektív megfontolásból, olyan szituációban, ahol a beszélő támogatást szeretne nyújtani, biztatást ad beszélgetőpartnerének (8a, b).

- (8a) **Csak** kitavaszkodik egyszer.
Det blir **nok** vår en gang.
- (8b) **Csak** találunk valamilyen megoldást.
Vi finner **nok** en løsning.

A partikulák a beszélő erős meggyőződését fejezik ki (8), hogy a *csak* / *nok*-kal álló proposíciók be fognak következni. A beszélő megnyugtatja a hallgatót azt a hatás keltve, hogy ő tudja, a szóban forgó dolgok megvalósíthatóak.

Csak több közös vonást mutat a *vel* partikulával, különösen tagadó mondatokban. A beszélő bizonyos következtetéseket von le, és ennek alapján tart attól, hogy a proposíció, amit a kérdésében feltételez, igaznak bizonyulhat (9).

- (9) **Csak** nem mondtál el neki mindent?
Du fortalte **vel** ikke alt til ham, **vel**?
Du fortalte **vel** ikke alt til ham, **da**?
Du fortalte ikke alt til ham, **da vel**?

A (9)-es példa mondatainak tartalma ellentétes azzal, amit a beszélő kívánatosnak tart, vagy ami ellentétben áll a beszélő korábbi ismereteivel. A partikula arra utal, hogy a beszélőnek van valamilyen oka azt feltételezni, hogy a felvetett proposíció igaz lehet, ám a kérdések nem indikálják, hogy a hallgató válasza megerősítő, vagy elutasító lesz-e.

4.2 A *vel* és a *nok* partikulák és néhány kognitív ige

A *jeg tror.../jeg tenker* (azt hiszem, azt gondolom) igei frázisok használhatók olyan egyértelműen pragmatikai funkcióban, amit második/harmadik személyben (du/de/han/hun) nem találunk meg. Ezek az igazságértékkel nem rendelkező kifejezések olyan pragmatikai jelölők, melyek arra szolgálnak, hogy a beszélő következtetéseit indikálják. Azokat a következtetéseket, melyeket a beszélő a megnyilatkozás pillanatában von le. Így bizonyos nem statikus igeik jelen idejű alakjai jövő idejű utalást kapnak, amennyiben a *nok* vagy a *vel* partikulával állnak, illetve a jelenre vonatkoznak, ha a *jeg tror.../jeg tenker* frázisokkal szerepelnek (10a, b).

(10a) Jeg **tror** jeg tar meg en tur. (dvs. nå)
Azt hiszem, sétálok egyet. (most)

(10b) Jeg tar meg **nok** en tur. (dvs. jeg tar antagelig en tur, men ikke akkurat nå)
Azt hiszem, sétálok (majd) egyet. (valószínűleg sétálok egyet, de nem most mindjárt)

A (11)-es példa ellenben kétféleléppen is érthető: az egyik értelmezés gyakorlatilag megegyezik a (10)b-vel, míg a másik lehetséges felfogás szerint a *nok* partikulát egyszerűen udvariassági, társasági megfontolásból használja a beszélő. Tompítja a kijelentés életét, mintha a beszélő azt feltételezné, hogy a beszélgetőpartnerének ellenvetése lenne, amennyiben az adott időpontban készülné sétát tenni.

(11) Jeg **tror nok** jeg tar meg en tur.
Azt hiszem, sétálok (majd) egyet.

A **majd** pragmatikai szerepe ebben az összefüggésben szintén érdekes, de erre most nem térek ki (vö. Vaskó 2001). A legtöbb esetben a mondat szemantikai tartalma elegendő ahhoz, hogy egyértelművé váljon, a *nok* nem fejezhet ki bizonytalanságot az adott ügyben. A *jeg tror* kifejezéssel azonban a beszélőnek lehetősége van bizonytalanságot indikálni, még az ilyen helyzetekben is (12).

- (12) A: Æsj!
A csudába!
B: Hva var det for noe?
Mi történt?
A: Jeg **tror** jeg bet på et nøtteskall.
Azt hiszem, ráharaptam egy dióhéjra.

Maga a beszédaktus is egyértelművé teheti, hogy a beszélő itt és most kinyilvánítja az elhatározását. A (13)-as példát tehát egyáltalán nem szükséges úgy értelmezni, hogy a beszélő azt gondolja, *majd (valamikor)* iszik egy sört.

- (13) Jeg **tror** jeg tar meg en øl. / Jeg tar meg en øl, **tror** jeg.
Azt hiszem, iszom egy sört.

A (14)-es kijelentés, mely implikációját módostja a modális partikula, azt jelöli, hogy mi *fog* valószínűleg bekövetkezni. (A jelenidejű igei alak a jövőre utal.) A *vel* partikula itt csak *selvfølgelig* (természetesen) jelentéssel helytálló, míg a *nok* egy olyan történéstre utal, mely nem most azonnal következik be (14a, b).

- (14a) Jeg tar meg en øl, **vel**.
Én (**természetesen**) sört iszom.

- (14b) Jeg tar meg **nok** en øl.
Én **majd** egy sört iszom

Mind a *vel*, mind pedig a *nok* különböző pragmatikai funkciót tölthetnek be. A partikulák kiválóan alkalmasak a beszélő propozícióhoz fűződő viszonyának jelölésére. Hogy pontosan milyen szerepben, milyen jelentéssel fordulnak elő, nagyban függ attól a szövegkörnyezettől, ahol megjelennek. Ugyanúgy erősíthetik a kijelentés tartalmát, mint ahogy tompíthatják is a hatását. A *vel* általában bizonytalanságot jelez és apelláló, kérdő jellegű, míg a *nok* inkább a beszélő szubjektív feltételezését jelöli. A *vel* különösen gyakori más partikulák társaságában, és mindkét partikula előfordulhat kognitív igei frázisokkal bizonyos feltételek mellett.

<http://start.no/tegnaserier/>

5. Visst – Visst kan man det! Hát persze hogy lehet!

A *visst* partikulával módosított kijelentés általában egy következtetést takar. Erre a következtetésre a beszélő vagy saját tapasztalata, élménye, emlékezete alapján jut, vagy a másoktól kapott információra támaszkodik. A partikula bizonyos rezervációt is közvetít; a beszélő nem vállal felelősséget azért, hogy az elhangzó információ megfelel-e a valóságnak. A *visst* partikulával azt szeretné kommunikálni, hogy nincs abban a helyzetben, hogy ellenőrizze a proposíció igazságtartalmát. Éppen ezért egy bizonyos fokú bizonytalanságot is indikál, mivel nem tudja megítélni saját megnyilatkozásának igazságértékét.

A *visst* pragmatikai jelölő általában két területen alkalmazható, két eltérő szempontból indokolja a beszélő bizonytalanságát.

Az egyik esetben a beszélő következtetéseit saját megfigyelésére, érzékelésére alapozza. A megnyilatkozás a beszélő megfigyeléseit írja körül, és a *visst* azt jelöli, hogy az állítások az érzékeléseken alapulnak (1).

- (1) A: Har du sett dagens avis?
Nem láttad a mai újságot?

B: Den ligger **visst** på kjøkkenbordet.
Mintha a konyhaasztalon láttam volna.

B kihátrál a kijelentés mögül, nem vállal felelőséget a mondat igazságáért. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy legjobb tudomása szerint az újság az asztalon található. *Visst* az (1)-es példában tulajdonléppen kettős feladatot lát el: egyrészt a beszélő beszámol egy korábbi megfigyeléséről, másrészt a partikula azt is jelzi, hogy a beszélő nem mer saját emlékezetére hagyatkozni. Úgy tűnik, mintha látta volna az újságot, de nem venne rá mérget.

Előfordul, hogy a két funkció világosabban elválik egymástól, de minden esetben a beszélő megfigyelése a kiindulási pont. Erre alapozva vonja le következtetését, mely adott helyzetben lehet nagyon visszafogott (2, 3).

- (2) Det er **visst** noen som banker på døra.
Mintha kopogtatnának.

- (3) Jeg har **visst** sett denne filmen før.
Mintha láttam volna már ezt a filmet.

A (2)-es példában egyszerű érzékelésről van szó, ajtó felől érkező hangokat vélt hallani, amit kopogtatásként értelmez. A (3)-as példánál azonban azt látjuk, hogy a *visst* a beszélő emlékezetére utal, bizonyos feledésbe merült ismeretek előhívására vonatkozik. A partikula mindkét esetben a visszafogott megfogalmazást támasztja alá, a beszélő és a propozíciós tartalom közötti távolságtartás jelzi.

A *visst* partikula gyakran felbukkan olyankor is, amikor a beszélőnek nincs lehetősége arra, hogy leellenőrizze a szóban forgó tényállást saját megfigyelései alapján, az információ mástól, más forrásból származik. Mivel a kijelentésben foglaltakat a beszélő csak olvasta, vagy hallotta, így bizonytalan a propozíciók igazságértékét illetően. Ezekben az esetekben a *visst* azt jelöli, hogy az információ másodkézből származik (4).

- (4) A: „Har du sett Ragnar i det siste?”
Nem láttad Ragnart mostanában?
B: „Nei. Han er **visst** på sykehuset.”
Nem. **Állítólag** kórházban van.

A beszélő felhívja B figyelmét arra, hogy az átadott üzenet nem saját tapasztalatból származik. A beszélő adott esetben megadhatja ismereteinek forrását, de azt is implikálhatja, hogy nem kívánja felfedni, honnan származik a továbbított információ. A másodkézből származó információt jelző kifejezéseket a szakirodalomban általában „hearsay” partikula gyűjtőnéven találjuk (vö. Blass 1990).

A *visst* különbözik a többi partikulától abban az értelemben, hogy nem a beszélő szubjektív hozzáállását jelöli, hanem egy objektív megfigyelésre utal, mely lehetővé teszi a beszélő számára, hogy levonjon bizonyos következtetéseket, vagy egy másik információs forrásra utaljon.

A fentiekben a *visst* partikula két funkcióját igyekeztem megkülönböztetni egymástól, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a partikulára általában jellemző, hogy segítségével a beszélő mindig egy már megtörtént, megelőző észlelésre, megfigyelésre utal (5, 6).

- (5) A: Hvor er nøklene?
Hol vannak a kulcsok?
B: Jeg la dem **visst** i jakkelomma mi.
Bizonyára a kabátzsebembe tettem.
- (6) A: Hvorfor er han så sur?
Mitől ilyen lehangolt?
B: Han har **visst** fått sparken.
Állítólag kirúgták.

Saját emlékezetre (5), vagy más forrásból származó információra támaszkodva a beszélő levonja következtetéseit, és egyben jelzi, hogy fenntartásai vannak a propozíció igazságtartalmával kapcsolatban.

5.1 *Visst* és *visstnok*

Visst a legtöbb mondatthatározóhoz hasonlóan a mondat közepén, az ún. középmezőben foglal helyet, vagy a mondat után áll. Ez utóbbi esetben a partikula a *vel*-hez hasonlóan apelláló jellegű lesz, felhívást kommunikál a beszélgetőpartnere felé (7).

- (7) Han som sitter på terassen, det er Morten, **visst**.
Alighanem Morten az, aki a teraszon ül.

A (7)-es mondat felfogható kijelentésként is, a beszélő megfigyelésének kommentálásaként, de értelmezhető kérdésként is.

A *visst* hangsúlyos alakja állhat ugyanakkor a mondat elején is, ilyenkor megerősítő feladatot lát el (8).

- (8) **Visst** var det mange som kom på forestillingen.
Jöttek **bizony** sokan az előadásra.

A határozószó elsősorban a kijelentés tartalmára hívja fel a figyelmet, esetlegesen rámutat arra az ellentmondásra, ami egy korábbi feltevés és a megnyilatkozásban foglalt információ között lehet, azáltal, hogy kihangsúlyozza a benne foglalt propozíció igazságát. A (8')-ban szereplő *visst* partikula a (8)-as mondat határozószavának homonímája.

- (8') Det var **visst** mange som kom på forestillingen.
Állítólag sokan jöttek az előadásra.

A dán-norvég időszakban a „*vis(s)*” szó lexikális jelentése megegyezett a „*sikkerhet*” (biztonság) szóval (vö. Falk og Torp:1992). A *visst* határozószó megerősítő funkciója egyértelműen az eredeti jelentésre vezethető vissza.

Mint oly sok partikula esetében a *visst* modális partikula is vélhetőleg egy grammatikalizációs folyamat eredményeképp jött létre. Szavak, kifejezések, melyek lexikális jelentése eredetileg valami biztosat kódol, gyakran kapnak olyan pragmatikai funkciót, mely épp az ellentétét jelöli az eredeti jelentésnek. (vö. biztos – biztosan: Biztosan minden rendben lesz.)

- (9) Etter å ha ventet lenge på noen:
Hosszú várakozás után:
Han kommer **sikkert** snart nå, vi må bare være litt tålmodige.
Most már **biztosan** jön hamar, csak egy kicsit kell türelmesnek lenni.

A (9)-esben a beszélő nem azt kommunikálja, hogy biztos az állításában, hanem inkább az ellenkezőjét: kétséges, hogy az illető egyáltalán felbukkan-e valamilyenkor.

A *visst* partikula helyettesíthető *visstnok*-kal, amennyiben a szó azt jelöli, hogy az információ más forrásból származik (10, 10').

(10) Det var **visst** få som møtte opp ved valget.

Állítólag kevesen mentek el szavazni.

(10') Det var **visstnok** få som møtte opp ved valget.

Állítólag kevesen mentek el szavazni.

Ugyanakkor nem állhat *visstnok* ott, ahol a beszélő megfigyelésről, érzékelésről ad számot (11, 11').

(11) Nabogutten har **visst** en fest i kveld igjen, **hører jeg**.

Úgy hallom, mintha a szomszéd fiú ma este ismét bulizna.

(11') #Nabogutten har **visstnok** en fest i kveld igjen, **hører jeg**.

Úgy hallom, mintha a szomszéd fiú ma este ismét bulizna.

Visst és *visstnok* nem ugyanazt a jelentést hordozza. A *visst* partikulával a beszélő azt indikálja, hogy nincs abban a helyzetben, hogy megítélhesse a proposíció igazságtartalmát. A *visstnok* ellenben azt jelöli, hogy az a következtetés, ami a megnyilatkozásból kiolvasható nem a beszélő saját konklúziója, ezért nem vállal érte felelősséget, de meg tudja adni a forrást, ahonnan az információ származik. A különbség világosabban látszik, ha a *må* (szükséges) modális segédigét is használjuk (12, 12'):

(12) Han **må vist** ha gått og lagt seg.

Már **alighanem** elment lefeküdni.

(12') ??Han **må vistnok** ha gått og lagt seg.

Már **alighanem/ bizonyára** elment lefeküdni.

A *må* modális segédige a beszélő következtetésen alapuló véleményét fejezi ki, amely aligha egyeztethető össze a *visstnok* funkciójával, mely egy külső információforrásra utal.

Amikor a *må* modális segédige deontikus szerepe kerül előtérbe, állhat mind a *visst*-el mind pedig a *visstnok*-kal (13, 13').

(13) Erik **må vist** flytte.

Eriknek **bizonyára** el kell költöznie.

- (13') Erik **må visstnok** flytte.
Eriknek **bizonyára** el kell költöznie.

A beszélő egyik esetben sem vállal felelősséget az állítás igazságtartalmáért, de a *visstnok* segítségével azt is egyértelművé teszi, hogy a megnyilatkozás tartalma nem tőle származik, nem saját következtetés végeredménye.

<http://www.dagbladet.no/tegneserie/>

6. *Altså* és *Nemlig*

Altså és *nemlig* – ez a két pragmatikai jelölő általában nem szerepel a klasszikus pragmatikai nyelvi eszközök között, pedig rájuk is jellemző, hogy a beszélő szubjektív viszonyát jelzik (vö. Vaskó 1998). Nagy előnyük a többi partikulával szemben, hogy viszonylag könnyű a magyar megfelelőjüket megtalálni. *Altså*-t leggyakrabban *tehát*-nak, míg *nemlig*-t *ugyanis*-nak fordíthatjuk. A szövegben két állítás ok-okozati összefüggésére utalnak. *Altså* gyakori a beszélt nyelvben és az említettek összefoglalását, summázását érzékelteti. Ugyanakkor van egy másik funkciója is, amely a hallgató figyelmét hívja fel a közölt információra.

A másik marker, a konnektíva *nemlig*, illetve a magyar megfelelője *ugyanis*, hasonló pragmatikai funkciót töltenek be. Mindkettő a beszélőnek azt a szándékát jelzi, mely két esemény közötti összefüggésre utal; Egy állítás, a *nemlig/ugyanis* jelölőkkel és az azt megelőző beszédaktus. A jelölők alkalmazásával megkönnyítjük az értelmezési folyamatot, azáltal, hogy kizárunk más lehetséges feltevéseket.

Ezek a nyelvi eszközök irányítják a hallgató figyelmét a két állítás között fennálló ok-okozati kapcsolatra: a *nemlig* közelebbi magyarázattal szolgál az előzőleg elhangzott megnyilatkozással kapcsolatban. A *nemlig*-t tartalmazó kijelentés a közvetlenül előtte elhangzott kijelentéshez kapcsolódik, előfeltétele a megfigyelt következménynek.

- (1) Begge partiene er fornøyde. Det er **nemlig** ikke helt utelukket at de eventuelt kan komme til en avtale.
Mindkét fél elégedett. Nem kizárt **ugyanis**, hogy esetlegesen megegyezhetnek.

A fenti példában (1) a magyarázó *nemlig* tipikus példáját látjuk, mely kiemeli az indítékot egy ok-okozati összefüggésben. A felek elégedettségének az az oka, hogy nem kizárt, megegyeznek.

Nemlig két megnyilatkozás közötti logikai kapcsolatot jelöl, az egyik magában foglalja a kötőszót, mely a megelőző kijelentésre utal vissza. Az összefüggés lehet teljesen egyértelmű, lásd (2), de bizonyos esetekben egyedül *nemlig* jelzi a két állítás között fennálló ok-okozati viszonyt (3).

- (2) Jeg stikker innom postkontoret. Dette brevet må sendes i dag, **nemlig**.
Beugrom a postára. Ezt a levelet **ugyanis** még ma el kell küldeni.
- (3) Mannen min skal reise bort for noen dager. En gammel tante av meg kommer på besøk, **nemlig**.
A férjem elutazik néhány napra. Egy idős nénikém jön *ugyanis* látogatóba.

Ez utóbbi példában a két mondat tartalmának nincs feltétlenül közük egymáshoz. A *nemlig* kötőszó azonban rávilágít az okozati kapcsolatra, vagyis az illető férfi elutazásának magyarázatával a mondatpár második tagja szolgál. Mivel az a kijelentés, melyben a kötőszót használjuk egy beszédaktus magyarázata, egy

magyarázó mellékmondattá is alakíthatnánk a *fordi* alárendelő kötőszó segítségével. (4a, 4b).

- (4a) Du kan ikke se på nattkinoen. Du er **nemlig** altfor liten for denne filmen. Nem nézheted meg az éjszakai filmet. **Ugyanis** túl kicsi vagy még ehhez a filmhez.
- (4b) Du kan ikke se på nattkinoen, **fordi** du er altfor liten for denne filmen. Nem nézheted meg az éjszakai filmet, **mert** még túl kicsi vagy hozzá.

A *nemlig* pontosíthatja az előtte álló kijelentést oly módon, hogy a kiemelő rész új információként tünteti fel. Ebben az esetben nem beszélhetünk okozati összefüggésről, inkább a megelőző és a kötőszó után álló kijelentések közötti viszonyt húzza alá.

- (5) Jeg likte den siste episoden best, **nemlig** den som foregår i Afrika. Az utolsó rész tetszett a legjobban, **(pontosan)** az, amelyik Afrikában játszódik.

A magyar *ugyanis* kötőszó hasonlóan a *nemlig* konjunktívához azt jelöli, hogy a vele együtt álló kijelentés ad magyarázatot egy megelőző beszédaktusra, rámutat a két proposíció között fennálló ok-okozati összefüggésre. A kijelentések igazságértéke nem változik, de a beszélő jelzi, milyen kapcsolatban állnak elhangzott állításai.

7. A partikulák magyar fordítása

Nehéz feladatunk van, ha a modális partikulák magyar megfelelőit keressük. Jellemző, hogy szótárakban nem szerepelnek, lévén, hogy legtöbbjüknek nincs lexikai jelentése és egy adott szövegkörnyezetben érvényesül hatásuk. Másik sajátosságuk, hogy leginkább a beszélt nyelvben, párbeszédekben fordulnak elő, hiszen írásban az ember nagyobb precizításra törekszik. Ebből következik, hogy olyan irodalmi művekben lelhetők fel, melyek hűen tükrözik az élő, beszélt nyelvet.

A kérdés tehát a következő: miként lehet mégis érzékeltetni szerepüket a magyar fordításban? Ha körülírást alkalmazunk a szöveg rendkívül dagályos, természetellenes lesz. Feltételezésem szerint két megoldás lehetséges: – vagy meg lehet keresni a hasonló pragmatikai értékkel bíró magyar kifejezési eszközt, és egy más szerkezettel visszaadni az eredeti mondanivalót – vagy, bizonyos esetekben, ez az árnyalatnyi pluszinformáció egyszerűen kimarad a fordításból. Bár nagyon sok minden múlik a fordítón, egyes esetekben valóban csak ez utóbbi lehetséges.

A modális partikulák egy adott nyelvben általában különböző pragmatikai funkciókat töltenek be. A fordítás során természetesen az egyes nyelvek sajátosságát kell szem előtt tartani. A pragmatikai funkciók minden élő nyelvben jelen vannak, de különböznek a kifejező eszközök. A magyar nyelvben például gyakran használunk alárendelő mondatokat, így természetes, hogy a beszélő véleménye inkább olyan kifejezésekben tükröződik, mint „biztos vagyok benne”, „kétlem, hogy”, „azt hiszem”, „ezek szerint” míg a norvégban egy-egy partikula is érzé-

keltetheti a beszélő és kijelentése közti kapcsolatot. Az információ megjelenése egy adott szövegben szintén nagyban függ az illető nyelv mondattani struktúrájától. Vannak azonban szavak, határozószók, módosítószók a magyar nyelvben is, melyek megfelelőnek tűnnek sok fajta pragmatikai funkció közvetítésére.

A modális partikulákat szó szerint természetesen nem lehet lefordítani, de a fordítások során meg lehet találni azokat az eszközöket, melyek az általuk képviselt jelentést képesek továbbadni és érdemes figyelmet fordítani szerepükre. Különösen fontos ez akkor, ha meggondoljuk, hogy az írott szövegből már így is hiányzik a kommunikáció egyik lényeges eleme a hangsúly. A partikulák sokat elárulnak a személyes „hangvételről” és különösen egy idegennyelvről való fordításnál ügyelnünk kell az ilyen árnyalatokra is.

Felhasznált irodalom

- Abraham, Werner (szerk.) 1981. *Discourse Particles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Blackmore, Diane 1992. *Understanding utterances*. Oxford: Blackwell.
- Blass, Regina 1990. *Relevance Relations in Discourse. A Study with special reference to Sissala* Cambridge: University Press Cambridge.
- Falk, Hjamar és Torp, Alf 1992. *Etymologisk Ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat.
- Fretheim, Thorstein 1981. "Ego"-dempere og "alter"-dempere. *Maal og Minne*.
1988. The two faces of the Norwegian Inference particle *da*. *Working Papers in Linguistics* Universitetet i Trondheim.
1991. Formal and Functional Differences between S-internal and S-external modal particles in Norwegian. *Multilingua* 10.
- Fretheim, Thorstein, Boateng, Stella és Vaskó Ildikó 2002. Then - Adverbial Pro-Form or Inference Particle? A Comparative Study of English, Ewe, Hungarian and Norwegian. In: K.M. Jaszczolt & K. Turner (szerk.) *Meaning Through Language Contrast*, Vol. 2, 51-75. Pragmatics & Beyond New Series, Amsterdam: John Benjamins.
- Fretheim, Thorstein and Vaskó, Ildikó 2004. The reanalysis of a causal connective as a concessive connective in Hungarian and Norwegian. *ISK Working Papers: Special Issue on Contrastive Lexical Pragmatics*, Department of Language and Communication Studies, NTNU, 89-114.
- Gyuris Beáta 2007. Contrasting expectations: the Hungarian modal particle *csak*. Paper presented at the 3rd Workshop on Contrast, 4 May 2007, ZAS, Berlin.

- Heggelund, Kjell Tørres 1981. *Setningsadverbial i norsk*. Oslo: Novus Forlag.
- Kiefer Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38: 107–25.
- Kiefer Ferenc 1990. Modalitás. In: *Linguistica, series C, Relationes*, 1. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
1992. *Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- König, Ekkehard és Requardt, Susanne 1991. A relevance-theoretic approach to the analysis of modal particles in German. *Multilingua* 10.
- Kugler Nóra 2003. A módosítószók funkciói. *Nyelvtudományi Értekezések* 152.
- MacDonald, Kirsti 1987a. Når man mangler førstehåndskjennskap. En studie i modalitet. *Norsk som Andrespråk* Oslo.
- 1987b. Små ord med stor betydning *Norsk som Andrespråk* Oslo.
- Schiffrin, Deborah. 1987. *Discourse markers*. Cambridge: University Press Cambridge
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Sweetser, Eve 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaskó Ildikó és Fretheim, Thorstein 1997. Some central pragmatic functions of the Norwegian particles *altså* and *nemlig*. In: Swan, T. és Westvik, O. J. (szerk.) *Modality in Germanic Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Vaskó Ildikó 1998. „Akkor tehát?” Some Properties of Inferential Particles in Hungarian. In: De Groot, C. és Kenesei, I. (szerk.) *Approaches to Hungarian*. Papers from the Amsterdam Conference. Vol. 6. Szeged: JATEPress, 281-300.
- Vaskó Ildikó 2001. The Communicative Function of the Hungarian Adverbial Marker *Majd* ‘Later on, Some time’. In: Németh T. E. és Bibók, K. (szerk.) *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. CRISPI. Oxford: Elsevier.

http://www.klartale.no/helt_nils/album976.zrm?picture=64019#albumfocus

III. A konnektívák pragmatikai megközelítésben

A társalgás egyik általános célja, hogy információt közvetítsen. A sikeres megvalósulás feltéte, hogy a hallgató(k) felismerje a kommunikatív szándékot. A társalgás folyamán a beszélő feladata, hogy gondoskodjon a releváns szövegkörnyezetről a hallgató számára, mely szövegkörnyezet természetesen állandóan változik a beszélgetés folyamán. Amikor egy üzenetet közvetítünk, előfordulhat, hogy a rendelkezésre álló háttér-információ nem elegendő a kívánt szándék eléréséhez.

Az üzenet értelmezése kognitív folyamatok eredménye: jelek dekódolása, megfelelő következtetések levonása. Ebben a folyamatban jelentős szerepük van a pragmatikai jelölőknek. A pragmatikai markerek fontos ismérve, hogy nem képezik részét a propozíciónak, de megmutatják, kijelölik a beszélő kommunikatív szándékát. A társalgásban résztvevők igyekeznek mondanivalójukkal felkelteni a másik fél figyelmét. Egy megnyilatkozás üzenetének megfejtéséhez, dekódolásához, azonban sok esetben pragmatikai következtetések segítségével jutunk el, amennyiben a puszta nyelvi megfogalmazás nem elég egyértelmű. A beszélő kommunikatív szándékának felismerésében meghatározó szerep jut a megfelelő kontextus behatárolásának. A releváns szöveggörnyezet kiválasztásában segíthetnek az olyan nyelvi eszközök mint a partikulák, határozók, kötőszavak, vagyis a pragmatikai jelölők.

A leggyakrabban előforduló norvég kötőszavak az *og (és), eller (vagy), men (de), for (azért mert) og så (így)*, melyek mondatokat, tagmondatokat kötnek össze, illetve a *men, eller* és az *og* kötőszavak szavakat és frázisokat is.

Gyakran használjuk az *elnézést, de* típusú kifejezéseket, ahol a kötőszónak szintén pragmatikai szerep jut. A beszélő szándékát jelzi, miszerint sajnálatos, hogy tőle kell hallania a második tagmondat tartalmát. A bevezető tagmondat csupán felkészíti a hallgatót arra, amit hallani fog.

- (1) Unnskyld meg, **men** skulle du ikke ha gått til et møte i dag?
Ne haragudj, **de** nem kellett volna ma egy megbeszélésre menned?
- (2) Beklager, **men** det er ikke tillatt å røyke her.
Sajnálom, **de** itt nem lehet dohányozni.
- (3) Du kommer til å hate meg for dette, **men** du skulle virkelig drikke mindre.
Utálni fogsz érte, **de** tényleg kevesebbet kellene innod.
- (4) Det er forferdelig å si sånne ting, **men** jeg hater henne faktisk.
Szörnyű ilyet mondani, **de** valóban utálok.

A hétköznapi párbeszédben oly sokszor előforduló válaszok, igenlések, tagadások is hordozhatnak pragmatikai tartalmat

- (5) A: Hva skal du gjøre i ferien da?
Mit fogsz csinálni a szabadságod alatt?

- B1. **Nei**, vi skal bare ta noen småturer rundt omkring.
(*Nei - ?Hát*) Csak néhány kisebb kirándulást teszünk a környéken.
- B2. **Jo**, det skal jeg si deg – vi skal til Island i år.
(*Jo - ?Hát*) Elárulom neked – az idén Izlandra megyünk.

Maga a *nei* szócska nem tagad és nem is erősít meg semmilyen propozíciós tartalmat. Az ilyen nyelvi kontextusban pragmatikai markerként fordul elő és azt jelezheti, hogy kapcsolódik a megnyilatkozás a korábban elhangzottakhoz, illetve a beszélő miképp viszonyul a megnyilatkozás tartalmához.

A *jo* is pragmatikai feladatot lát el, jelezheti a beszélő tétovázását, utalhat a közlés bizalmas voltára, stb. Vagyis ismét csak a beszélő és a megnyilatkozás tartalma közötti viszonyt jelzi.

A *men* kötőszót ellentétek jelölésére használjuk, de hogy milyen ellentétről beszélünk, az nagy mértékben a kontextus függvénye.

<http://www.dagbladet.no/tegneserie/rocky/?1331593200>

A kontrasztív értelmezés adódhat a tagmondatok ellentétes propozíciós tartalmából, vagy egyéb nyelven kívüli összefüggésekből. Az ellentétes kötőszavak tehát általában két mondat, vagy mondatrész közötti ellentétet jelölnek, de a következő esetben például semmilyen látható ellentétes tulajdonságot nem figyelhetünk meg, legalább is a mondatok szintjén.

- (6a) Det var strålende vær denne høstsøndagen, **men så** skyndte **da også** folk seg med å komme seg ut i naturen.
Ragyogó idő volt ezen az őszi vasárnapon, de igyekeztek is az emberek, hogy kijussanak a szabadba.
- (6b) #Det var strålende vær denne høstsøndagen, **men** folk skyndte seg med å komme seg ut i naturen.

Ragyogó idő volt ezen az őszi vasárnapon, de igyekeztek az emberek, hogy kijussanak a szabadba.

Az (6)a példában a *men* kötőszó és a *da også* partikulák érdekes összjátékát figyelhetjük meg. A *men* és *da også* együttesen hívja fel a figyelmet arra az esetleges ellentétre, mely a beszélő és a hallgató viszonyulását illeti az állítás első **p** propozíciójához. Amennyiben ez a **p** állítás meglepte volna a hallgatót, a mondatpár második fele **q** további információval szolgál az első igazságtartalmának alátámasztására.

Az ellentét tehát aközött a következtetés között állhat fenn, amit a hallgató a mondatpár első fele után von le, és a tényleges következtetés között, amit a beszélő tulajdonképpen kommunikálni szándékozik.

A *men* (de) kötőszó segítségével a beszélő kizár minden más értelmezési lehetőségeket, melyet a megnyilatkozása első része után még le lehetne vonni. De miért van szükség arra, hogy a beszélő ily módon hívja fel a figyelmet az elvárt következtetésre más alternatívákkal szemben? A megnyilatkozás első részének tartalma könnyen értelmezhető a beszélő szándékával pont ellenkező módon. Az *også* (is) partikula pedig azt jelzi, hogy a megnyilatkozás második fele a beszélő elvárásait tükrözi. A megnyilatkozás második tagmondata magyarázattal szolgál az első tagmondatban leírt „szokatlan” körülményekre. A beszélő szükségesnek tartja **q**, azaz a második tagmondat propozíciójának igazságtartalmát megerősíteni, mely egyben vélhetőleg igazolja **p**-t is. Annak, hogy egy őszi napon ilyen sokan tartózkodnak a szabadban, a szokatlanul kellemes idő az oka.

Az *og* (és) kötőszó összeköthet **p** és **q** propozíciókat, melyek ok-okozati összefüggésben állnak egymással. Ez azonban csak **p** = ok, **q** = okozat esetében lehetséges, fordítva nem.

(7)a Morten kjørte i nesten 120 gjennom byen, **og så** ble han **da også** tatt av politiet.
Morten majd' 120-szal száguldott a városban, és el is kapta a rendőrség.

(7)b # Morten ble tatt av politiet, **og så** kjørte han **da også** i nesten 120.
Mortent elkapta a rendőrség, és száguldott is majd' 120-szal.

Blakemore (1987) és Carston (1993) vizsgálatai szerint a különböző mondatok, melyek *és* (*and/og*) kötőszóval kapcsolódnak, egy pragmatikai egységet alkotnak. Más szóval **p** és **q** csak mint összetétel felel meg az optimális relevancia feltevéseinek.

A beszélő igyekszik a hallgató figyelmét bizonyos következtetések felé irányítani. Ehhez nyújtanak segítséget azok a nyelvi eszközök, melyek a megnyilatkozás fontosabb implikációit hangsúlyozzák. (vö. 8a, b).

- (8)a Det snødde mye i skogen, **og** det var tungt å gå.
Sok hó esett az erdőben, **és** nehezen lehetett menni.
- (8)b Det snødde mye i skogen, **men så** var det **da også** tungt å gå.
Sok hó esett az erdőben, **de** nehezen **is** lehetett (**ám**) menni

A (8a) példában az *og* (és) kötőszó kapcsolja össze a két tagmondatot. Habár a két egymás mellé helyezett mellékmondat is kifejezheti a beszélő szándékát a *da også* partikulák a *men* (de) ellentétes kötőszóval hatékonyabban fejezi ki az üzenetben rejlő ok-okozati összefüggést.

Felhasznált irodalom

- Karin Aijmer, Ad Foolen & Anne-Marie Simon-Vandenberg 2006. Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. In Fisher, Kerstin (ed). *Approaches to Discourse Particles*. Elsevier Ltd.
- Blakemore, Diane (1987) *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Blackmore, Diane (1992) *Understanding utterances*. Oxford: Blackwell.
- Blakemore, Diane 2000. Indicators and procedures: nevertheless and but. *Journal of Linguistics* 36.463-86.
- Blakemore, Diane 2002. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blass, Regina 1990: *Relevance Relations in Discourse. A Study with special reference to Sissala* Cambridge University Press Cambridge
- Carston, Robyn 2002. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- Dahl, Øyvind. 2001. *Møter mellom mennesker: interkulturell kommunikasjon*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Fraser, Bruce (1996) Pragmatic markers. *Pragmatics* 6: 167-190
- Grice, H. Paul 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge (MA), Harvard University Press.
- Halliday, Michael A. K. (1998) "Muntlige og skriftlige måter å mene på" In: K.J. Berge, P. Coppock & E. Maagerø (red.) *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan og J.R. Martin*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag/LNU
- Kiefer, Ferenc 2006: *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kiefer, Ferenc 2000: *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London, Longman.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. in Kiefer, Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Redeker, Gisela 1991 Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics* 29:1139-1172.
- Schourup, Lawrence 1985. Common discourse particles in English conversation. Garland, New York.
- Schiffrin, Deborah. 1987. *Discourse markers* Cambridge: University Press Cambridge.
- Schourup, Lawrence 1999. Discourse markers. *Lingua* 107: 227-265.
- Svennevig, Jan Talespråket – mellom pragmatikk og grammatik <http://folk.uio.no/jansv/talespraaket.pdf>
- Svensson, Gudrun 2009. Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö. Språk och litteraturcentrum. Lunds universitet. *Lundastudier i nordisk språkvetenskap* A 67.

*For mennesket er bare en form blant andre former,
som verden uttrykker **igjen og igjen**,
ikke bare i det som lever, men også i det som
ikke lever,
tegnat i sand, stein, vann.
Karl Ove Knausgård*

*Også ord er handlinger,
og et av hovedpunktene for et skrivende
menneske i dag er å få ordene til å bety noe
igjen.
Jens Bjørneboe*

IV. *Hogy is van ez?* - om *Igjen*

1. *Igjen* – jelentés és funkció¹⁰

A norvég *igjen* lexéma az angol *again* időhatározó-szó rokona nyelvtörténeti szempontból, és a nyelvben betöltött funkciójuk is sokban hasonlít egymásra (Fretheim 2003). Mind az *again* -*gain* része, mind pedig az *igjen* -*gjen* tagja egy melléknévi gyökből származik, melynek jelentése *közvetlen, egyenes*. Ugyanez-

¹⁰ Az *igjen* magyar fordítása funkciótól, kontextustól, stílustól függően lehet: újból, úrja, ismét, megint, még egyszer, stb. A kontrasztív magyar vonatkozásokról itt most nem esik szó.

zel a *-gjen* morfé mával találko zunk egyébként a norvég *gjenta* (ismétel), *gjendrive* (megcáfol), illetve *gjenbruk* (újrahasznosítás) szavak esetében is.

Az *igjen* időhatározói jelentésén túlmenően partikulaként is fontos szerepet tölt be. A következő mondatok az *igjen* különböző funkcióit mutatják be.

- (1) Nå er det jul **igjen**!
Újra itt a karácsony!
- (2) Privatliv, hva var det **igjen**?
Magánélet, mi **is** az?
- (3) Ta et par dype pust og lukk **igjen** øynene.
Végy néhány mély lélegzetet és csukd be a szemed.
- (4) Dersom det er mindre enn 10 minutter **igjen** til avgang, starter en nedtelling.
Ha már kevesebb, mint 10 perc van **hátra** az indulásig, elkezdődik a visszaszámlálás.

A mondatvégi *igjen* az első példában (1) eredeti funkciójában, mint időhatározó-szó szerepel. Egy ismert karácsonyi dal címe, mely azt jelzi, nem először van karácsony, tavaly is volt, és valószínűleg még lesz is. Az *igjen* a (2) mondatban modális partikula, és mint ilyen mindig a mondat végéhez csatolva áll. Ebben a pozícióban a partikula azt implikálja, hogy a beszélő tudja, vagy legalábbis tudnia kellene a választ a saját maga által megfogalmazott kérdésre. Mind az első, mind pedig a második példában az *igjen* egy ismétlődésre utal. A (3) mondatban az *igjen* implikációja egyfajta zárt, csukott állapotra utal. Maga a mondat az igei partikula nélkül is helyes lenne. A (4) példa pedig *igjen* mennyiségre történő utalását illusztrálja, ahol *igjen* mindig egy megmaradt, hátramaradt entitással együtt szerepel.

A fenti példákból azt láthatjuk tehát, hogy az *igjen* egy többjelentésű szó, funkcióit három fogalomkörbe sorolhatjuk: iteratív (ismétlődő), restitutív (helyreállító) és kvantitatív (mennyiségi).

2. Om og om igjen – Iteratív igjen

<http://start.no/tegneserier/>

Az „ismétlődő” jelleget itt nem a szó hagyományos értelmében kell vennünk, hanem úgy kell tekintenünk, mint annak a jelölését, hogy valamely tevékenység, vagy állapot egy része újra valóságos, fennáll, azután, hogy egy ideig nem ez volt a helyzet. Ahogy a fent látható képregény kiscicája: alvás, ébrenlét, majd újra alvás. Az ismétlődés vonatkozhat egy közlésre, egy információra, egy mentális állapotra, vagy egy történéésre. Blass a következő módon fogalmazta meg az iteratív (ismétlődő) funkció nyelvi megjelenését (Blass 1990:162)

There is a time, t_1 , at which the proposition expressed by the utterance is true, a later time, t_2 , at which the proposition expressed is not true, and a still later time, t_3 , at which the proposition expressed is again true.

Nézzünk néhány példát.

- (5) Skal vi se det skje **igjen**?
Hagyjuk **újra/ismét** megtörténni?
- (6) **Igjen** fikk han en underlig følelse av at han forsøkte å lure seg selv.
Megint az a fura érzése lett, hogy saját magát próbálja becsapni.

Az *igjen* kódolja azt a nyelvi evidenciát, mely szerint a mondatban kifejtett cselekmény nem egyszeri, hanem már megtörtént, illetve bekövetkezhet még egyszer, vagy akár többször is. *Igjen* arra készíti a hallgatót, hogy következtetéseit arra alapozza, hogy a megnyilatkozásban foglalt kijelentés valamikor a múlt egy bizonyos pontján igaznak bizonyult. A határozószó segítségével a beszélő aktivizálja azokat a háttérismereteket, melyek az előzményekhez köthetőek. Ez különösen igaz az (5)-ös példára, ahol egyedül a *det* névmás vonatkozik az eseményekre, így a megnyilatkozás interpretációjához egyéb bőséges kontextuális információra is szüksége van a hallgatónak. A (5)-ös mondat állítmánya jövő idejű, amiből arra lehet következtetni, hogy valaminek az újra megtörténte, átélése is a jövőben esedékes. Az *igjen* repetitív hatása pontosan azt implikálja, hogy ezt az eseményt ne engedjék bekövetkezni.

Az *igjen* határozószó azonban önmagában nem elég ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, hogy a vele együtt szereplő proposíció egyszeri ismétléséről beszélünk-e, avagy sorozatos előfordulásról. További kontextuális információ szükséges ennek eldöntéséhez.

Érdekes példáját láthatjuk az *igjen* ismétlő funkciójának az informális hétköznapi köszönési formában (7):

- (7) Hei **igjen**!
Szia (megint)!

Itt természetesen nem arról van szó, hogy két ismerős újra és újra köszönget egymásnak. *Igjen* azt implikálja, hogy a beszélő és a hallgató már találkoztak, és a beszélő erre a megtörtént eseményre emlékezteti a hallgatót azzal, hogy az *igjen* segítségével felidézi a kontextust.

2.1 *Igjen* – episztemikus modalitás jelölő

Az *igjen* mint az episztemikus modalitás jelölője szintén egyfajta ismétlődésre utal, de itt nem két vagy több cselekvés többszöri megjelenéséről van szó, hanem egy mentális folyamatról. A partikula azt jelzi, hogy a beszélő valóban tudja/tudta a megfelelő választ, de a megnyilatkozás pillanatában éppen nem jut eszébe, mi is volt az.

- (8) Hvilken bok var det **igjen**?
Melyik könyv **is** volt az?

Az *igjen* / *is* partikulák egyértelművé teszik, hogy emlékeztetésről van szó, célzás valami olyan dologra, amiről maga a beszélő is úgy vélekedik, hogy tudnia kellene a kérdésre adott választ. Itt tehát nem beszélhetünk új információról. A szóban forgó információ származhat egy előző párbeszédből – ez esetben az *igjen*-t helyettesíteni is lehetne a ...*sa du?* (*mit mondtál?* / *hogyan mondtad?*) parafrázissal. Az információ eredeti forrása nem feltétlenül a társalgásban részt vevő másik fél, ugyanakkor, ha a partikula eredeti jelentéséből indulunk ki, feltételezhető, hogy a beszélő ezzel a nyelvi eszközzel kéri beszélgetőtársát a már elhangzott információ megismétlésére, újboli közlésére. Ezzel a megközelítéssel a határozószó *igjen* és a partikula *igjen* is eredményesen kapcsolható egymáshoz.

Az *igjen* partikula kizárólag kérdő névmásos kérdések után állhat, és mint minden partikula mondatvégi pozícióban, az *igjen* is hangsúlytalan. A hangsúly szerepe tehát itt is döntő fontosságú lehet. Attól függően, hogy milyen intonációval hangzanak el az alábbi mondatok, annak függvényében tudjuk értelmezni a megnyilatkozásokat.

- (9a) Hvor er det du skal hen **NÅ IGJEN**?
Most **megint** hová mész?
- (9b) **HVOR** er det du skal hen nå, igjen?
Hová **is** mész?

Az (9a) kérdésében a beszélő hangsúllyal ejti a határozószót és az *újra/megint* (*på ny*) jelentésben használja, valószínűleg egy olyan szituációban, ahol a szóban forgó illető már többször elment, majd újra visszatért. Az (9b) példában azonban a beszélő arra kéri a hallgatót, hogy mondja meg azt az információt, amit korábban már ő maga is ismert.

Ahogy fentebb is láthattuk az *igjen* alapjelentése az ismétléshez köthető, ám amíg az (9a)-ban a határozó az állítmányra vonatkozik és az ismétlés a cselekvésre irányul, addig a mondatvégi *igjen* episztemikus modalitást jelöl, mely azt implicálja, hogy a beszélő tudatában volt egy bizonyos információnak, csak elfelejtette azt.

Az angol *again* határozószónak szintén van ilyen tulajdonsága, hogy a felelésbe került információra utaljon (vö. 9c, d)

- (9c) Where are you going **AGAIN**?

(9)c kimondásakor a beszélő szemrehányásának úgy tud hangot adni, hogy az *again* határozószót hangsúlyozottan ejti. Ezzel szemben a (9)d kiejtésekor a főhangsúly a *going* igére esik, azt indikálva ezzel, hogy a beszélő szeretné újra hallani, hová is igyekszik a másik fél.

(9)d Where are you **going** again?

Jóllehet a modális partikulák jóval gyakrabban fordulnak elő a beszélt nyelvben, azért az írott nyelvben is sokszor megtaláljuk őket, különösen azokon a területeken, melyek egyértelműen a beszélt nyelvet tükrözik (sms, blogok, facebook, stb.) Az *igjen* esetében, egyértelmű, hogy kizárólag a beszélt nyelvben használatos. Ez természetesen azzal függ össze, hogy előfordulása a kérdőszavas kérdésekre korlátozódik. A mondatvégi *igjen* használatával pontosan azt indikálja a beszélő, hogy szeretne választ kapni.

2.2 *Igjen* és *altså*

Bizonyos szövegkörnyezetben az *altså* (*tehát*) partikula hasonló módon szerepelhet, mint az *igjen*. Mindkét szó azt jelzi, hogy a beszélő egy bizonyos információ megismétlését óhajtja. Olyan információét, mely tulajdonképpen már a birtokában volt előtte, de ami az adott pillanatban valamilyen okból kifolyólag nem előhívható; elfelejtette, a feljegyzései nem elérhetőek, stb. (10)

(10) Hvordan fungerer dette programmet, **igjen**?
Hogy **is** működik ez a program?

(11) Hvordan fungerer **altså** dette programmet?
Hogy működik **tehát** ez a program?

Igjen a (10)-es példában azt jelzi, hogy a beszélő régebben ismerte a program működését, de mára már elfelejtette. Arra kéri a beszélgetőtársát, hogy frissítse fel memóriáját. Annak egyáltalán nincs szerep ebben a helyzetben, hogy erről a bizonyos programról volt-e már szó korábban a beszélgetésben, szóba hozta-e valamelyikük, vagy sem. A (10)-es megnyilatkozás akár egy beszélgetés első mondataként is elhangozhatna. A (11)-es mondattal azonban a beszélő vissza-utal beszélgetőpartnerre egy, a folyamatban lévő társalgás korábbi kijelentésére. *Altså* vissza-utal a két fél közötti párbeszéd azon részére, amikor a program működéséről volt szó.

A két partikulát együtt is használhatjuk egyazon megnyilatkozáson belül, és így jól látható, hogy a két lexéma, két különböző feladatot lát el.

(12) „Hvordan fungerer **altså** dette programmet, **igjen**?”

Tehát hogy **is** működik ez a program?

A (12)-es megnyilatkozásban két pragmatikai implikációt is felfedezhetünk. Az *altså* partikulával a beszélő egyértelművé teszi, hogy egy összegzést vár el a hallgatótól, egy rövid összefoglalóját annak az információnak, amire a beszélőnek szüksége van. Az *igjen* partikula ugyanakkor azt is jelzi, hogy a beszélő tudta és most is tudhatná, hogy *is* működik a program. Mindenesetre szüksége van némi emlékeztetésre, tudásának felfrissítésére. Az *altså/tehát* és *igjen/is* összjáték azt is indikálja, hogy a beszélő még nem is olyan rég tudta azt, amire most rákérdezni kényszerül. A két partikula jól kiegészíti egymást.

2.3 *Igjen* vagy *på ny*

Bizonyos esetekben nem egyértelmű annak a megállapítása, hogy vajon ismétlésről van-e szó, különösen akkor, ha a cselekvés jellege a repetíción túl helyreállító is (13).

(13) Jeg la osten i kjøleskapet **igjen**.

Ismét a hűtőszekrénybe tettem a sajtot. / Visszatettem a sajtot a hűtőszekrénybe.

Jóllehet a (13) megnyilatkozásban az *igjen* azt implikálja, hogy t1- ben a proposíció igaz volt – a sajt a hűtőszekrényben volt, t2 -ben a proposíció nem volt igaz – a sajt nem volt a hűtőszekrényben, és végül t3 – ban a proposíció igaz, a sajt ismét a hűtőszekrényben található. Mégis ez a cselekvéssorozat nem csupán egy repetitív eseményről szól, hanem ugyanannyira az eredeti állapotok visszaállításáról is. Tulajdonképpen a restitúciónak egy elengedhetetlen része az ismétlődés. A (13')-es mondatban a határozó ismétlődésre utal, de a *tilbake* igei partikula aláhúzza, hogy valójában egy korábbi helyzet helyreállításáról van szó.

(13')a Jeg la osten **tilbake** i kjøleskapet **igjen**.

Ismét visszatettem a sajtot a hűtőszekrénybe.

(13')b Jeg la osten **tilbake** i kjøleskapet **på ny**.

Újra visszatettem a sajtot a hűtőszekrénybe.

- (13')c ?Jeg la osten i kjøleskapet **på ny**.
Újra tettem a sajtot a hűtőszekrénybe.

Amikor *igjen*-t iteratív jelentéssel használjuk, a határozó helyettesíthető a *på ny* kifejezéssel, szó szerint *újból/újjonnan*. Ám abban az esetben, amikor *igjen* helyreállító cselekvést indikál, vagy valamilyen más kvantitatív funkciót tölt be, a *på ny* kifejezés már nem fedi le ezt a jelentésárnyalatot.

- (14) Tårene strømmet over **igjen**. / Tårene strømmet over **på ny**.
Könnyei **ismét** eleredtek. / Könnyei **újból** eleredtek.
- (15) Det var ikke mye **igjen** av natta. / #Det var ikke mye av natta **på ny**.
Már nem volt sok **hátra** az éjszakából. / Nem maradt sok az éjszakából.

Sokszor valóban hajszálnyi különbség van a helyreállító és az ismétlődő funkció között. A (16)-os mondatnál nem könnyű megmondani, milyen üzenetet is szeretne a beszélő közvetíteni: hogy az illető személy újfent a helyes úton volt, vagy hogy visszatért a helyes útra, vagyis egy korábbi állapot helyreállításáról beszélhetük-e.

- (16) Nå var hun på rett vei **igjen**.
Ismét / Újfent a helyes úton járt.
- (17) A: Takk for hjelpen.
Köszönöm a segítséget.
B: Ingen årsak. Bare kom **igjen**.
Nincs mit. Bármikor (újra/ismét).

Hasonló kétértelműséget fedezhetük fel a (17)-es példában is, a határozó magában foglalja az iteratív és a restitutív cselekvés implikációját is.

Gyakran a propozíció szemantikai tartalma teszi egyértelművé, melyik funkcióval van dolgunk (18a, b).

- (18)a Skisporene føk fort **igjen**.
A sínyomokat **ismét** hamar befújta a hó.

- (18)b ? Skisporene føk fort på ny.

Igjen a (18)a-ban azt jelzi, hogy a viszonyok ismét olyanok, mint korábban, azaz mielőtt sínyomok keletkeztek volna a havon, Nem ismétlődő cselekvést ír le a mondat, hanem egy helyreállító folyamatról számol be.

3. Kom *igjen* – Restitutív *igjen*

Az előző példákból is jól látható, hogy az *igjen* határozó ismétlődést és helyreállítást implikáló tulajdonsága sok esetben nem különíthető el élesen egymástól. Mint minden pragmatikai jelölő, az *igjen* határozónak is az a feladata, hogy lezűkítse a megnyilatkozások értelmezési lehetőségeit és a megfelelő kontextus irányába terelje a hallgató(k) következtetési folyamatát. A propozíció szemantikai tartalma és az *igjen* segítségével aktivált releváns kontextus megadhatja a választ, hogy melyik interpretáció – az ismétlődő vagy a helyreállító – a legvalószínűbb. Sok esetben a mondat állítmányának van olyan kódolt jelentése – amit esetleg az *igjen* igei partikulaként módosított –, mely már önmagában elegendő ahhoz, hogy a hallgató arra a következtetésre jusson, hogy egy iteratív eseményről van szó. Más igeik – azok például, melyek jelentése valamilyen állapotváltást kódol – hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a hallgató olyan következtetést vonjon le, mely szerint a propozícióban leírt tényállás egy eredeti állapothoz való visszatérést jelent.

Igjen – vélhetőleg egy grammatikalizációs folyamat eredményeképp – gyakran mint igei partikula áll az igeik után egy lexikai egységet alkotva az igevel. Az ige + *igjen* összetétel jelentése tehát ezekben az esetekben nem kompozicionális (19).

- (19) (Jeg) Fant **igjen** dette bildet fra i høst.
Megtaláltam ezt az ősszel készült képet.

A fenti példában az *igjen* azt jelzi, hogy ez a bizonyos kép valamikor megvolt és most megint megvan, vagyis helyreállt a rend, az eredeti állapot. Az *igjen*-t nélkülöző párját (19') úgy értelmezhetjük, hogy a beszélő talált egy ősszel készült képet, de elképzelhető, hogy ezt a képet a megnyilatkozás pillanatáig még sohasem látta.

- (19') (Jeg) Fant dette bildet fra i høst.
Találtam ezt az ősszel készült képet.

Számos hasonló igei + partikula összetételre találunk példát a norvégban, melynek háttérében az *igjen* restitutív funkciójának nyomára bukkanunk:

- (20) **Kommer** snart **igjen!**
Jövök (vissza) hamar!
- (21) Jeg skal **reise** hjem **igjen** om tre dager.
Három nap múlva utazok haza.
- (22) Bare vent, du skal nok **få igjen** en gang.
Várj csak, egyszer majd visszakapod.
- (23) Vi forsøker etter beste evne å **ta igjen** det forsømte.
Megpróbáljuk behozni a lemaradást a legjobb képességeink szerint.

4. Det er mye *igjen* – Kvantitatív *igjen*

Az ismétlődő és helyreállító funkciója mellett *igjen* egy harmadik, kvantitatív feladatkörben is gyakran előfordul. A helyreállító funkcióhoz nagyon hasonlóan, megváltozott állapotot implikál, illetve az abból eredő következményekre hívja fel a figyelmet (24, 25).

- (24) Det er ikke langt å gå **igjen**.
Már nem kell messze menni.

- (25) Dette hadde hendt for umåtelig lenge siden, men stemningen rundt stedene hang **igjen**.
Kimondhatatlanul régen történt, de a hangulata még mindig ott lebegett a hely körül.

Lényeges momentum az *igjen* kvantitatív szerepénél, hogy míg bizonyos állapotok (T1) változatlanok, addig *igjen* azt implikálja, hogy más állapotok (T2) viszont megváltoztak az eredeti helyzethez képest. A T1 helyzet megfelel a propozícióban elmondottaknak, míg a T2 helyzetet ki lehet következtetni. Az *igjen*-nel arra utal a beszélő, hogy már csak egy rész maradt, „van vissza” az eredetiből. A (24)-es példában az (eredeti) útból már nincs sok hátra, a (25)-ös példánál pedig az eredeti állapotból – ami régen volt igaz és azóta vélhetőleg sok minden megváltozott – már csak egy kis rész maradt.

Mivel *igjen* minden használata implikál egyfajta „**visszatekintést**”, ezért mindig valamihez viszonyítva használjuk. Az iteratív funkció valamely állapot **viszszatéréséről**, cselekvés **újboli** ismétléséről szól, a restitutív feladat valaminek a **visszaállításáról**, de a viszonyítás, talán a kvantitatív szerepben a leginkább tettenérhető.

- (26) Det var litt **igjen** i flaska.
Még volt egy kicsi az üvegben.

Az *igjen* határozószó a (26)-os példában a rész és az egész viszonyára utal, egymástól elválasztva. „Egész” alatt természetesen az eredeti állapot értendő, vagyis a teli flaska, melyet összevethetünk azzal az állapottal, amit a proposícióból ismerünk. *Igjen* azt jelzi, hogy az a rész, mely a proposícióban kifejezésre került, a maradéka az egésznek. Az ilyen relációk kifejtése vonatkozhat teljesen konkrét dolgokra, mint ahogy azt látjuk a fenti példában, de lehet ennél elvontabb is, mint a (25) és (27).

- (27) Han har neppe lenge **igjen**. (Han kommer til å dø snart.)
Aligha lehet neki sok hátra. (Hamarosan meg fog halni.)

Összefoglalva tehát *igjen* kvantitatív funkcióját, elmondhatjuk, hogy a határozót használhatjuk bizonyos időbeli viszonyok (27) megváltozásának jelölésekor épp úgy, mint amikor távolsági (24), mennyiségi (26), vagy egyéb állapotok (25) megváltozásáról beszélünk.

5. Összegzés

Nem lehet elég sokszor hangsúlyozni, hogy a sikeres társalgás elengedhetetlen feltétele a helyes kontextus megválasztása. Éppen ezért lényeges, hogy a társalgásban résztvevő felek kihasználják a rendelkezésükre álló nyelvi és nyelven kívüli (gesztus, mimika) eszközöket annak érdekében, hogy elősegítsék ezt a folyamatot. Az *igjen* határozószó szerepéről a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy nagyban hozzájárul ahhoz, hogy mind a beszélő, mind pedig a hallgató biztosítja a társalgás folyamán a legrelevánsabb szövegkörnyezetet megnyilatkozásaik sikeres interpretálásához.

„... hearers interpret every utterance in the smallest and most accessible context that yields adequate contextual effects for no unjustifiable effort. This means that if a speaker wishes to constrain the interpretation recovered by a hearer, he must constrain the hearer's choice of context.”
(Blakemore 1992:137)

Az *igjen* segítségével a beszélő megszorításokat alkalmaz, korlátozza a rendelkezésre álló kontextuális hátteret, ezáltal megkönnyíti a hallgató feladatát a megnyilatkozások értelmezésénél.

Felhasznált irodalom

Blakemore, Diane 1987. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.

Blakemore, Diane 1992. *Understanding Utterances: An introduction to pragmatics*. Oxford: Blackwell.

- Blass, Regina 1990. *Relevance Relations in Discourse. A Study with special reference to Sissala* Cambridge University Press Cambridge.
- Fretheim, Thorstein 2003. A relevance-theoretic account of the way we use and understand the English temporal adverb *again* and its Norwegian counterpart *igjen*. *Languages in Contrast* 3:1, 41-94.
- Vaskó Ildikó 1998. Noen tanker om adverbet "igjen". In: *Skandinavistikai Füzetek* 8. Budapest: 161-165.
- Vaskó Ildikó 2000. The Interplay of Hungarian *de* (but) and *is* (too, either). In: Andersen, G. és Fretheim, T. (szerk.) *Pragmatic Markers and Propositional Attitude. Pragmatics & Beyond New Series No. 79*. Amsterdam: Benjamins, 255-263.

- Hvor er brua fra Oslo til Geiranger?

BRU?: **Riktignok** er Norge et lite land, men turistene som ville kjøre brua fra Oslo hit til Geiranger undervurderte likevel avstandene en smule.

Foto: Paul Weaver (TV 2 Nettavisen)

V. Megengedő kötszavak a norvég és a magyar nyelvben: *riktignok* és *jöllehet*¹¹

Bevezetéképp nézzük meg közelebbről, mit is értünk az alatt, hogy két mondat megengedő viszonyban áll egymással. Két proposícióról **p** és **q** akkor mondhatjuk, hogy megengedő kapcsolatban vannak, amennyiben **q** feltételei igazak egy

¹¹ Ez a fejezet a 20.SCL helsinki konferencián elhangzott előadás alapján készült.

olyan kontextusban, ahol **p** igazságfeltételei is helytállóak, jöllehet **p** igazságtartalmából kiindulva a hallgató általában azt feltételezhetné, hogy **q** hamis. Mivel egy átlagos kontextusban **p** és **q** kizárja egymást, a beszélő különösen fontosnak tartja érzékeltetni, hogy **p** igazságtartalma nem befolyásolja **q** igazságfeltételeit.

A megnyilatkozás (1) első kijelentése hallatán – a beszélő nem elégedett konyhájuk nagyságával – a hallgató nem feltételezné a második kijelentés – ő ennek ellenére elégedett és kellemesnek tartja - igaz voltát.

- (1) Kjøkkenet vårt er **riktignok** ikke så stort, **men** det er blitt både funksjonelt og hyggelig.
Jöllehet a konyhánk nem olyan tágas, **de** azért praktikus és kellemes is.
- (2) **Riktignok** kan internett bidra med mye. **Men** det er noe med direkte kommunikasjon mellom folk som fanger opp en helhet.
Jöllehet az internet sok mindenhez hozzájárulhat. **De** van valami az emberek közötti közvetlen kommunikációban, ami a teljességet jelenti.

1. Riktignok – Jóllehet

A norvégban a megengedést a *riktignok* (szó szerint: elég helyes) határozószóval jelöljük, Az angol *nevertheless*-hez hasonlóan a megengedést kifejező tagmondatban foglal helyet, és nem rendelkezik anaforikus referenciával, sok tekintetben hasonlítható a német *zwar* határozószóhoz.

A mindennapos nyelvhasználatban azt a tagmondatot, melyben a *riktignok* előfordul egy olyan tagmondat követ, melyet a *men* (*de*) ellentétes kötőszó vezet be (vagy esetleg az *imidlertid* (*ugyanakkor*) határozószó. Ha felbukkan a *riktignok*, várható, hogy a *men* is hamarosan megjelenik. A megengedést jelölő *riktignok* és a várakozásokkal ellentétes tartalmat kifejtő *men* kötőszóval jelzett tagmondatok nem feltétlenül alkotnak szoros szerkezeti egységet, így a *riktignok* és a *men* között több mondat is közbeékelődhet.

A magyar *jóllehet* kötőszó felel meg leginkább a norvég *riktignok* használatának. A megengedő alárendelésben az első – megengedő – tagmondatban található, míg a második – a várakozásokkal ellentétes – tagmondatot a *de* kötőszó vezeti be.

- (3) **Jóllehet** drágák voltak a jegyek, **de mégis** tele volt a terem.
Riktignok var billettene dyre, **men** salen var så godt som full.

A magyar *jóllehet* azonban korántsem használható automatikusan minden olyan szerkezetben, melyben a *riktignok* előfordul. Az alábbi példákban a (4)-es mondat megegyezik a magyar és a norvég mondatok grammatikai szerkezete és sze-

mantikai tartalma. A beszélő érzékelteti a fennálló ellentétet miszerint megígérte, hogy pénzt kölcsönöz valakinek, de nem azt, hogy ilyen sok pénzt kölcsönöz az illetőnek.

- (4) **Jóllehet** megígértem neki, hogy adok kölcsön, **de** 1 millió koronát kér!
Riktignok har jeg lovt at han skulle få låne penger av meg, **men** han vil ha 1 million kroner!

A hasonlóságok ellenére fontos emlékeztetni arra, hogy a norvég határozó önmagában, vagy hiányos szerkezetű tagmondatokban nem állhat, így az ilyen környezetben használt *jóllehet* fordítására sem alkalmasak, akkor sem, ha mondatpár *de* kötőszóval kezdődő második fele teljes mondatot képez

- (5) **Jóllehet** homályosan, **de azért (mégis)** elmesélte az egész történetet.
* **Riktignok** uklart, **men** han fortalte den hele historien.

2. A *Riktignok* és a *men* összjátéka

Mint láttuk, a *riktignok* ... *men* kötőszó elemek a norvégban megengedő kapcsolatot jelölnek. A nyelvtani viszonyjelentésen túl modális szerepet is betölthetnek, utalva a beszélő – vagy egy harmadik személy – elvárásaira, illetve az elvárások ellentétes bekövetkeztére. Minden ilyen típusú kapcsolatnak közös vonása, hogy a második tagmondatban közölt információ nagyobb súllyal esik latba, mint az az információ, mely a határozóval (*riktignok*) együtt a megengedő mellékmondatban áll. **P** és **q** felfogható tehát úgy, mint érv és ellenérv együttese (1-4), vagy éppen olyan helyzeté, melyben a **p** tagmondat propozicionális tartalma képviseli a beszélő által jónak mondott híreket, míg **q** taglalja az ellentétes propozíciók tartalmát, a rossz híreket, vagy éppen fordítva. A *men* ellentétes kötőszó használata oly mértékben kívánatos, hogy bizonyos helyzetekben hiánya kifejezetten értelemzavaró lehet. A *Riktignok* előre mutat, a következő **q** tagmondat irányába, melynek nagyobb a súlya a **p** és **q** megengedő relációban.

- (6) **Riktignok** kjenner ikke Randi alle deltakere (**p**). **Men** det er ikke noe stort problem (**q**).
Jóllehet Randi nem ismeri az összes résztvevőt. **De** ez nem nagy gond.
- (7) **Riktignok** kjenner ikke Randi alle deltakere (**p**). #Det er ikke noe stort problem (**q**).
Jóllehet Randi nem ismeri az összes résztvevőt. #Ez nem nagy gond.

A (6)-os megnyilatkozás azt sugallja, hogy egyrészt Randi feladatának ellátásához nem szükséges az összes résztvevő ismerete, másrészt Randi remekül végzi a munkáját, mely vélhetőleg nagyobb súllyal esik a latba, mint az a tény, hogy nem ismer minden résztvevőt. Még mielőtt elhangzana a kijelentés második fele, a *riktignok* jelenléte az első tagmondatban felkészíti a hallgatót a következő állításra, és egyben implikálja, hogy a résztvevők ismerete nem egy *sine qua non*, vagyis elengedhetetlen feltétele Randi munkájának. A (7)-es mondat szintén hasonló üzenettel indul, ám a megnyilatkozásból nem derül ki pontosan, hogy ez a diskurzus mely részéhez kapcsolódik.

Egyes esetekben a megengedő viszonyt indikáló *riktignok p* tagmondatot egyáltalán nem követi egy második *q* tagmondat, még hiányos formában sem (8).

- (8) **Riktignok** hender det. / Det hender, **riktignok**.
Jóllehet, előfordul (az ilyen).

A (8)-as kijelentés hallatán levonhatjuk azt a következtetést, hogy „*det*” - utaljon bármilyen előzményre is a névmás – ritkán fordul elő.

Riktignok általában előre mutat a társalgásban, még akkor is, ha nem követi nyilvánvaló *men* tagmondat, jelezvén a várakozással ellentétes álláspontot. Ilyenkor a megengedő határozószó erre a ki nem mondott második tagmondatra utal, melynek szemantikai tartalma kikövetkeztethető kontextusból, a társalgásban elhangzott egyéb információk segítségével. A (9)-es példa hasonlít a (6)-ra, de itt nincs szükség az ellentétes *men* kötőszóra, valamint a megengedést bevezető *riktignok* a második tagmondatban szerepel.

- (9) Randi kjenner ikke alle deltakere. **Riktignok** er ikke det noe stort problem (**p**). ...
Randi nem ismeri az összes résztvevőt. **Jóllehet** ez nem (is) olyan nagy probléma (**p**)

A (9)-es példa legvalószínűbb értelmezése, hogy a résztvevők ismeretének a hiánya mégis csak hátrány. A *riktignok* segítségével a beszélő megpróbálja meggyőzni a hallgatót arról, hogy ennek a ténynek nincs akkora jelentősége, mint ahogy azt a tények ismeretében feltételezni lehetne.

3. Összegzés

Riktignok a norvég megengedő határozószó, illetve *jóllehet* a magyar alárendelő megengedést jelölő kötőszó számos hasonló tulajdonsággal rendelkezik mind szemantikai jelentésüket, mind pedig pragmatikai használatukat illetően (Vaskó & Fretheim 2004).

A megengedő kapcsolatban álló két proposíció **p** és **q**, melyből **p** hordozhat kontextusból ismert tényállást, **q** azonban szinte mindig új információt tartalmaz, mely nemcsak hogy új, de minden bizonnyal nagyobb jelentőséggel is bír a megengedő viszonyban, mint **p** proposíció. A leggyakoribb szerkezetekben, ahol *riktignok* és *jóllehet* **p** proposícióval áll, **p**-t és **q**-t egy ellentétes kötőszó *men* (*de*) kapcsolja össze. Kivételes esetekben azonban elhagyható a megengedő viszony második része, így a hallgató a kontextusból rendelkezésére álló eszközök segítségével, következtetés útján azonosíthatja **q** tartalmát.

Felhasznált Irodalom

- Blakemore, Diane 2000. Indicators and procedures: nevertheless and but. *Journal of Linguistics* 36:3, 463-486.
- Carston, Robyn 2002. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- Fretheim, Thorstein és Johansson, Stig 2002. The semantics and pragmatics of the Norwegian concessive marker likevel: Evidence from the English-Norwegian Parallel Corpus. In: Breivik, L.E. és Hasselgren, A. (szerk.) *From the COLT's mouth ...*

- and others': *Language Corpora Studies in Honour of Anna-Brita Stenström*. Amsterdam: Rodopi, 81-101.
- Fretheim, Thorstein és Vaskó Ildikó 2003. *The reanalysis of a causal connective as a concessive connective in Hungarian and Norwegian*. The 8th IPrA Conference, Toronto, July 2003.
- Simonyi, Zsigmond 1881-83. *A Magyar kötőszók (I-III)*. Budapest: MTA.
- Sperber, Dan és Wilson, Deirdre 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Sweetser, Eve 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaskó Ildikó és Fretheim, Thorstein 2004. A Contrastive Pragmatic Analysis of two Concessive Markers: Norwegian riktignok and Hungarian jóllehet. In: *Working Papers isk 1*. Trondheim: NTNU 69-89.

<http://lunchstriper.lunddesign.no/?p=903> January 23rd, 2012 Lunch 009 Kaffe

*Språket er som ei elv i stadig rørsle,
frå strid straum til stillare strekkjer.
ismeretlen szerző*

VI. Det dukker **stadig** opp, **alltid** uventet – a folytonosság és az ismétlődés formái¹²

1. Mindig és állandóan

A *stadig* szó jelentését úgy tudnánk leginkább körülírni, mint valaminek a nagyon gyakori előfordulását, egy cselekvés vagy állapot, mely oly sokszor történik meg, hogy szinte azt az érzést kelti, hogy állandóan, folyamatosan fennáll. A be-

¹² Ez a fejezet a 21.SCL trondheimi konferencián elhangzott előadás alapján készült.

szélő azt érzékelteti, hogy az az állítás, amire utal majdhogynem szünet nélkül érvényes. A német *beständig* melléknév jelentése is *állandó*, mely kölcsönszóként került a dán-norvég nyelvbe, mint *bestandig*, manapság főként időhatározói értelemben használatos, hasonló jelentésben, mint a gyakoribb *alltid* (mindig) határozószó, aminek jelentése nem feltétlenül foglalja magában, hogy *nagyon gyakran*, bár a kontextusból ez többnyire kikövetkeztethető.

Egy univerzális időkvantort tartalmazó megnyilatkozást nagyon gyakran úgy értelmezünk, hogy bizonyos feltételek teljesülésekor egy meghatározott állapot újra fennáll, vagyis a megnyilatkozásban kifejezett kijelentés mindig igaz, amikor ezek a feltételek megvalósulnak.

Mégis, fontos különbséget tennünk mind lexikai értelemben, mind pedig pragmatikai vonatkozásban az univerzális időkvantorok és a lexikai értelemben specifikusabb gyakoriságot jelölő határozószók között, tehát az *alltid* / *mindig* jellegű általános időkvantorok és *stadig* / *állandóan* típusú határozószók között, melyek speciális elhúzódo időszakokra vonatkoznak. Az előbbieket eseményekhez, helyzetekhez köthetőek, míg a norvég *stadig* és a magyar *állandóan* – más nyelvekhez hasonlóan, ld. az angol *constantly*, *frequently* – olyan időszakokra vonatkozik, mely alatt egy bizonyos dolog megtörténik. A *mindig* / *alltid* / *always* esetében tehát arról van szó, hogy „bármikor, amikor egy bizonyos **p** feltétel megvalósul”. A *stadig* / *állandóan* / *constantly* használatakor pedig azt jelzi a beszélő, hogy „mindig, minden esetben, amikor **p**”. **p** mindkét esetben kontextusból következik.

2. Mindig avagy állandóan

Ahhoz, hogy a következő példa értelmezhető legyen, pragmatikai értelemben ki kell egészítenünk, például mindig, *ha szükségem lett volna rá*, vagy mindig, *ha itthon túl meleg volt a nyár*, vagy éppen *amikor a gyerekei nyaralni mentek*, stb. Attól függően, hogy milyen természetes háttér-információ áll a hallgató rendelkezésére.

- (1)a Sunniva var **alltid** i Trondheim.
- (1)b Sunniva **mindig** Trondheimben volt.

Ez a következtetési folyamat, mely számba veszi a különböző lehetőségeket, eltér attól a pragmatikai megközelítéstől, mely más típusú időhatározók esetében történik. A (2a) vagy (2b) mondatait a norvég *hele tida* és a magyar *egész idő alatt* határozókkal, úgy kell kibővíteni, hogy a határozó valamely ki nem mondott, szövegkörnyezettől függő időbeli megszorítást fejezzen ki, mely magában foglalja Sunniva trondheimi tartózkodását, vagyis az az esemény, amire a beszélő hivatkozik, illetve Sunniva trondheimi tartózkodása egy időbe esik.

- (2)a Sunniva var i Trondheim **hele tida**.
- (2)b Sunniva **egész idő alatt** Trondheimben volt. / Sunniva Trondheimben volt **egész idő alatt**.

A fenti kijelentés tartalmazhatja azt az üzenetet, hogy Sunniva Trondheimben volt addig, amíg a férjét az ottani kórházban ápták, vagy amíg rendbe hozták bergeni otthonát, vihar el nem vonult, stb.

A 3-as példában az időhatározó vélhetőleg ugyanarra az intervallumra vonatkozik, mint Sunniva egész élettartama, azaz Sunniva egész életében trondheimi lakos volt, sohasem élt máshol.

- (3)a Sunniva har **alltid** bodd i Trondheim.
- (3)b Sunniva **mindig** (is) Trondheim lakott/élt.¹³

Megfelelő szöveggörnyezetben azonban a 3-as példa olvasata egy visszatérő szokás jelentését is lehetővé teszi. Ha abból indulunk ki, hogy Sunniva előző norvégiai látogatásai során mindig Trondheimet választotta lakhelyéül, a fenti kijelentést úgy kell értenünk, hogy Sunniva minden eddigi / korábbi alkalommal (is) Trondheimben tartózkodott. Ennek megfelelően a (3) kontextustól függően azt is indikálhatja, hogy ez alkalommal kivételt fog tenni, eltér eddigi szokásaitól. A másik lehetséges implikáció természetesen az, hogy a következő látogatás alkalmával is Trondheimet választja, csakúgy, mint eddig.

A következő mondatpár (4) a *hele tida* valamint *egész idő alatt* határozókkal abban különbözik a (3)-as példától, hogy ez utóbbiak esetében nincs lehetőség az állítás iteratív értelmezésére.

- (4)a Sunniva har bodd i Trondheim **hele tida**.
- (4)b Sunniva Trondheimben lakott **egész idő alatt**.

A *hele tida/egész idő alatt* kifejezéseket érthetjük például úgy, hogy *mióta Norvégiaiba érkezett, végig mialatt férje kórházban volt, stb.*

Az (5) – ös kijelentésben már egy más típusú állítmánnyal találkozunk. Egy telikus cselekvésről van szó, mely megváltoztatja az univerzális időkvantor értelmezési lehetőségeit.

- (5)a Sunniva reiser **alltid** til Trondheim.
- (5)b Sunniva **mindig** Trondheimbe utazik/megy.

¹³ A magyar mondatban az *is* partikula használata tetszőleges, szerepe az előtte álló határozó hangsúlyozása.

Ezt a kijelentést felfoghatjuk úgy, hogy Sunniva mindig Trondheimbe megy, ha-csak teheti, bármikor, de úgy is hogy Sunniva minden alkalommal Trondheimbe megy, amikor Norvégiában tölt egy kis időt.

A következő példa (6) lehetséges jelentése, hogy „Anna rendszeresen jár Rómába”, vagyis gyakran utazik oda, olyan gyakorisággal, ami talán bosszantja is a (6)-os megfogalmazóját. Megfigyelhetjük, hogy itt a *hele tida* funkciója nem egészen ugyanaz, mint a (4)-es és (2)-es példákban, ahol a *hele tida* egy egyszeri, szemantikailag pontatlanul meghatározott, de a kontextusból kikövetkeztethető időtartamra utalt. A (6a) mondat telikus állítmánya kizárja az *egy bizonyos esemény egész ideje alatt* interpretációs magyarázatát, így nem marad más lehetőség, mint az időhatározói frázis ismétlődő jellegének elfogadása.

Figyeljük meg ugyanakkor, hogy a magyar *egész idő alatt* időhatározó nem rendelkezik ezzel a tulajdonsággal. *Egész idő alatt* egy, egyszeri időszakra utal, mely megelőzi a kijelentés idejét, ugyanúgy, ahogy *hele tida* jelezte a (2)-es és (4)-es példáknál. A *hele tida* frázis (6a)-ban betöltött szerepét a magyar mondatban nem az *egész idő alatt* hanem inkább az *állandóan* (ld. 3. Stadig) és a *folyton* (ld. 4. Folyton), fejezi ki a legjobban (6b).

- (6a) Anna reiser til Roma **hele tida**.
- (6b) Anna **állandóan/folyton** Rómába jár.¹⁴

A beszélő választása vélhetőleg azért esik a *hele tida* időhatározóra a (6a)-ban, hogy azt implikálja, miszerint Annának nem kellene olyan sokat Rómába utaznia. Az időhatározó tehát ebben az esetben egy túlzás eszköze, mely a beszélő attitűdjét, bosszúságát jelzi.

Az *egész idő alatt* kifejezés azt jelenti, hogy *szüntelenül, folyton*, ahogy a (6b)-ben láthatjuk.

Lássuk, mi a különbség a (7)-es és a (8)-as példák esetében.

- (7a) Thomas sitter **alltid** der.
- (7b) Thomas **mindig** ott ül.

A (7)-es mondat jelentését megfogalmazhatjuk úgy, hogy *bármikor, amikor arra járok*, ami persze nem jelenti azt, hogy a jelzett személy máskor nem ülhetne másik helyen.

¹⁴ A *jár* ige szemantikai tartalma is az ismétlődő/gyakori cselekvést érzékelteti.

- (8)a Áron sitter der **hele tida**.
- (8)b Áron **egész idő alatt** ott ül.

A norvég (8a) mondatlalt azt kommunikáljuk, hogy egy bizonyos esemény minden percében Áron ugyanazon a helyen ül. Ez lehet akár egy rövid időszak is, és a jelentést leírhatjuk a (7)-hez hasonlóan *bármikor, amikor arra járok*. A *hele tida*, illetve az *egész idő alatt* frázisokkal azonban arra célzunk, hogy van egy, egyetlen periódus, vagyis egy utalás valamilyen történésre. A lényeges különbség tehát, hogy a (8)-as kijelentésnél egyértelmű, hogy egy bizonyos dologra utal a beszélő, míg a (7) általában úgy értelmezzük, mint számos ismétlődő eseményt, annak ellenére, hogy az *alltid* és a *mindig* szó szerinti jelentése a folyamatosságot, a megállás nélküli történést indikálja. A (9)-es példa tehát azt illusztrálhatja, mi a tipikus, mi szokott történni, ha Grete étteremben vacsorázik, vagy hogy mi történik, ha egy bizonyos éttermet látogat meg. Ezzel szemben a (10a) vagy a (10b)-ben leírt éttermi megnyilatkozások azt jelentenék, hogy Grete ugyanazt a rendelést adja le egymást követően egyetlen egy étkezés alatt.

- (9)a Grete bestiller **alltid** det samme.
- (9)b Grete **mindig** ugyanazt rendeli.
(bármikor, ha betér ebbe az étterembe)
- (10)a Grete bestiller det samme **hele tida**.
(Ez már a hetedik daiquiri ma este.)
- (10)b Grete *egész idő alatt* ugyanazt rendelte /? rendeli.

3. *Stadig*

Míg az általános időhatározó-szó, *alltid*, (vagy a szinonimája a *bestandig*) a magyar *mindig*hez hasonlóan eseményeket vagy szituációkat vesz számításba, addig a *stadig* és az *állandóan* határozók időtartamokra vonatkoznak. Van azonban egy lényeges eltérés a norvég *stadig* és a magyar *állandóan* jelentése között.

A kontextus, melyben a *stadig* időhatározó-szót tartalmazó megnyilatkozást megtaláljuk, meghatározó szerepet játszik abból a szempontból, hogy a hallgató, ennek alapján tudja eldönteni, vajon a szóban forgó propozíció igazságtartalma csak egyszeri folyamatos időszakaszban érvényes, vagy esetleg több, ismétlődő periódusban.

Megállapíthatunk tehát egyfajta lexikai határozatlanságot, mely a poliszémia irányába mutat, és bizonytalanságot jelez a folyamatosság, illetve az ismétlődés nyelvi kódolása között.

- (11) Anna var **stadig** i Roma.
i. Anna **állandóan** Rómában volt / Rómába utazott.
ii. Anna **még mindig** Rómában volt.

A (11)-es példának legalább két értelmezése lehetséges. Az egyik szerint „Anna olyan gyakran megy vissza Rómába, amilyen gyakran csak lehet”, ezt nevezhetjük az iteratív (ismétlődő, gyakoriságot jelző) olvasatnak. A másik értelmezési lehetőség, hogy „Anna továbbra is Rómában marad”. Ez utóbbi, magyar fordításban a *továbbra is* kifejezés és a *marad* ige szemantikai tartalma jelöli a folytonosságot.

Jóllehet a mai modern norvég nyelvben lényegesen többször fordul elő a határozószó első értelmezése, vagyis a legtöbb kontextusból ez következik, mégis a második megközelítés áll közelebb a határozó eredeti jelentéséhez. A szó ugyanis rokona minden olyan germán eredetű szónak, mely történetileg az indo-európai *stā- gyökből származik, mely jelentése körülbelül annyit tesz: *álló helyzetben lévő, álló*, és melyből metaforikus értelemben eredeztethető a *mozdulatlan, szilárd, állandó* jelentés. Erre a töre vezethető vissza számos más germán főnév is mint a német *Stadt* (város) és *Statt* (hely), a svéd *stad* (város), dán és norvég bokmål *sted* (hely), nynorsk *stad* (hely), valamint az elavult angol szó *stead*, mely leginkább az *instead* (helyett), szóban használatos. De ezt a tövet fedezhetjük fel a *steady* és *steadfast* melléknévekben is, mindkettőjük jelentése a stabilitással, szilárdsággal áll összefüggésben.

A norvég *stadig* határozószó és az ige *stå* (állni) rokonszava a *stø* melléknév is, jelentése: *szilárd, biztos, megbízható*, valamint a módhatározó *støtt*, jelentése: *szilárdan, határozottan, tántoríthatatlanul*. A szorosabb értelemben vett időhatározó *støtt* (folyton, állandóan) szintén a *stø* melléknévből fejlődött ki. Ez a szó is egy gyakoriságot kifejező határozószó, iteratív jelentéssel, csakúgy, mint a *stadig*. Ugyanakkor a *støtt* határozó esetében nem ismerünk más értelmezési lehetőséget, tehát a *még mindig* olvasat nem lehetséges. Az ismétlődést jelölő *støtt* azonban gyakran fordul elő idiomatikus kifejezésként a *stadig* határozószóval a *støtt og stadig* összetételben (*újra és újra*). Egy másik norvég melléknév, mely ugyanabból az indo-európai töből származik a *sta*. A szó jelentése *makacs, merev*, de sohasem rendelkezett az időhöz kapcsolódó jelentéssel.

Ha az előző példa (11) állapotot kifejező, statikus állítmányát egy telikus igével helyettesítjük, csak a határozószó ismétlődő jelentése marad meg, ahogy ezt a (12)-es mondatban is láthatjuk.

- (12) Anna reiser **stadig** til Roma.
,Anna **állandóan** Rómába utazik’.

Másrészről azonban a (13)-as megnyilatkozás úgy is érthető, hogy a beszélő egy olyan utazásra utal, mely még nem fejeződött be. *Stadig* a (13)-as példában ugyanúgy kétértelmű, mint a (11) a kontextuális feltételektől függően magyarázhatjuk.

- (13) Anna er **stadig** på vei til Roma.
(szó szerint: Anna [**állandóan**] úton van Rómába/Róma felé.)
i. Anna **állandóan** Rómába utazik.
ii. Anna **még mindig** Róma felé tart / a Rómába vezető úton van.

Amikor *stadig* egy aktivitást kifejező igével szerepel, mint például az *arbeide* (dolgozni), akkor is szövegkörnyezettől függően fennáll a választási lehetőség az ismétlődő, illetve a folytonosságot implikáló interpretáció között (14).

- (14) Anna arbeider **stadig** i Roma.
i. Anna **gyakran / állandóan** Rómában dolgozik
ii. Anna **még mindig** Rómában dolgozik.

Láthatjuk, hogy annak az eldöntése, hogy *stadig* határozószónak a folyamatosságot, vagy inkább az ismétlődést indikáló jellege érvényesül-e nagy mértékben függ a vele egy mondatban szereplő igétől. Ezzel szemben *stadig* magyar megfelelőjének, az *állandó* határozószónak jóval behatároltabb a lexikai jelentése. Az *állandóan* szó morfológiai összetételében sem nehéz észrevenni a szilárdságra, mozdulatlanságra utaló „*áll*” szótövet. A határozónak csak iteratív, *újra és újra* értelmezése lehetséges, így jelentése nem egyezik meg teljesen a norvég *stadig* határozószóval, ami ahogy láttuk, magában hordja a *folyamatosan* és a *még mindig* jelentésárnyalatot is. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy az *állandóan* határozószó nagyon sok hasonlóságot mutat a fent említett *støtt* norvég időhatározó-szóval, mely nyelvtörténetileg ugyanabból a tőből származik, mint számos más olyan szó, mely a stabilitással függ össze, és melynek mai, modern jelentése kizárólag iteratív jellegű (ld. 15 = 11.i.)

- (15) Anna **állandóan** Rómában volt.
Anna var **stadig** i Roma.

A folytonosságot magyarul gyakran a lexikalizált *még mindig* kifejezéssel jelöljük, mely megfelel a (11)-es példa ii. norvég mondatának.

- (16) Anna **még mindig** Rómában volt.
Anna var **stadig** i Roma.

A *még mindig* frázis egyébként sokban hasonlít a német *noch immer* kifejezésre (vö.17)

- (17) Lukten av henne var faktisk **stadig** i hele huset
... tatsächlich war ihr Geruch **noch immer** im ganzen Haus, ...
Az illatát **még mindig** ott lehetett érezni az egész házban.

A magyar határozói kifejezések, az *állandóan* és a *még mindig*, (18) és (19) kiegészítik egymást. A (18)-as megnyilatkozás csak azt jelenti, hogy Anna rendszere-sen Rómába utazott, míg (19)-es azt fejezi ki, hogy Anna az örök városban tartózkodott.

(18) Anna **állandóan** Rómában volt.

(19) Anna **még mindig** Rómában volt.

Aligha meglepő, hogy *állandóan*, ugyanúgy, ahogy *stadig* vagy akár az angol *constantly* esetében kialakult az ismétlődést indikáló jelentésárnyalat. Egy dolog, mely újra és újra megtörténik, megjelenik azt az érzést kelti, mintha folyamatosan fennállna, történe és ez a túlzás megfogalmazása más nyelvekben is tetten érhető. Ez a hiperbolikus nyelvhasználat rögzült az *állandóan* esetében is, habár az eredeti folytonosságot kódoló jelentéstartalom sem tűnt el teljesen. vö. (20).

(20) **Állandóan** itt kell lenned.

Láthattuk, hogy a *stadig* határozószót használhatjuk olyan esetekben, amikor egy olyan helyzetre utalunk, mely már fennáll egy ideje és még mindig tart. Így egyben arra az esetlegesen váratlan tényre is felhívhatjuk a hallgató figyelmét, hogy a szóban forgó helyzet, ugyanolyan, mint ezelőtt (19). Ez részben emlékeztet két tényállás közötti megengedő kapcsolatra, amit magyarul szintén a *még mindig* összetétellel fejezhetünk ki. Mind a (21), mind pedig a (22) mondat két kijelentést hasonlít össze. A (21)-es példa egy tényleges és egy feltételezett állapotot mutat be, a (22)-esben ellenben két valóságos tényállásról van szó és az időhatározó kódolja azt az üzenetet, hogy a korábban konstatált állapot nem változott.

(21) Hűvös van, de **még mindig** jobb, mintha esne.

(22) **Még mindig** esik.

A *stadig* határozószót sokkal ritkábban használjuk, mint a *fremdeles* időhatározószót, amikor a kommunikálni szándékozott üzenet jelentése *még*. Ennek ellenére bizonyos kollokációkban meglehetősen gyakran előfordul. A mindennapos beszédben sokszor hallhatjuk *stadig + like* (mint) + melléknév kombinációt, ahogy a következő illusztráció mutatja (23).

(23) Det er **stadig like dyrt** å reise til Island.

A (23)-as mondatban megfogalmazott gondolat idiomatikus magyar változata is a *még mindig* kifejezést tartalmazza: *Még mindig sokba kerül az utazás Izlandra.*

Bizonyos esetekben *stadig* állhat közvetlenül a melléknév előtt is (24a), de fontos különbség, hogy míg a *stadig like dyrt* egy fogalmi egységet alkot a (23)-as példában, addig a *stadig* és az *interessante* melléknév nem tartozik egy fogalomkörbe, vélhetőleg a határozó iteratív tulajdonsága a meghatározó. A helyes magyar megfelelő a (24b). Világosan látható, hogy amennyiben felcseréljük a magyar határozókat, megváltozik a kijelentés üzenete is. A *még mindig* kifejezés azt jelezné, hogy hosszú idő elmúltával, hosszú idő után is találtak érdekes nyomokat.

- (24) a Vi fant **stadig** interessante spor.
b **Állandóan** érdekes nyomokra bukkantunk.
c **#Még mindig** érdekes nyomokra bukkantunk.

Némileg eltérő szerkezetben fordul elő a határozó a következő mondatban, ahol *stadig* + melléknév a sorrend (25).

- (25) Disse produktene kommer i **stadig** forbedret form.
Ezek a termékek **egyre** jobb formában jelennek meg.

A norvég melléknév – *forbedret* - formálisan nem tekinthető a melléknév középfokának, bár a *forbedre* (javul, javít) ige töve *bedr-* azonos egy melléknév középfokú alakjával (better). *Stadig* jelentése a (25)-ös példában is folytonosságra utal párosítva egyfajta fokozással, mely lehet negatív és pozitív is. Ez a szerkezet minden valószínűség szerint a német nyelvből átvett kölcsön. A németben a megfelelő kifejezés az *immer* (mindig) plusz a melléknév középfoka (vö. a svéd szerkezettel *allt* + a melléknév középfoka).

Érdekes módon a *stadig* + a melléknév középfoka szerkezet magyar megfelelőjében nem találjuk sem az *állandóan*, sem pedig a *még mindig* kifejezéseket (26).

- (26) Az a könyv **egyre** népszerűbb.

Amennyiben a folytonosságot hangsúlyozzuk és a melléknév alapfokát használjuk a *még mindig* kifejezés alkalmazható (27).

- (27) Az a könyv **még mindig** népszerű.

Figyeljük meg, hogy a norvég ugyanazt az összehasonlító szerkezetet használja, mint fentebb (vö. 23) a *like* kötőszóval, jelezvén, hogy a szituáció ugyanaz, mint ezelőtt volt (28).

- (28) Den boka er **stadig** like populær.
Az a könyv **még mindig** népszerű. / Az a könyv ugyanolyan népszerű, mint korábban.

Jóllehet a (26)-os példában illusztrált *egyre* + melléknév középfoka sztenderd megfogalmazási mód annak kifejtésére, hogy valami jobban és jobban + melléknév, azonban megfelelő állítmánnyal az *állandóan* iteratív határozószó is használható kifejezése ilyen esetekben (29).

- (29) Ezek a termékek **állandóan** javulnak.

Stadig melléknévként is előfordul a norvégban, csakúgy, mint a magyar *állandó* melléknév, és melléknévként is megőrzi a határozóként jóval gyakoribb szó jelentését és formáját (30).

- (30) a Disse **stadige** påminnelsene irriterte henne.
b Bosszantották ezek az **állandó** figyelmeztetések.

Az iteratív tulajdonságot jól illusztrálják a (30)-as példa norvég, illetve magyar mondatai.

Paradox módon a *stadig* jelző, mely az állandóságot hivatott közölni, gyakran fordul elő olyan szövegkörnyezetben, mely éppen a változásról szól, így az, amit a beszélő a folytonosságról állít az pontosan a folytonosság hiánya (31), (32).

- (31) Dagens samfunn er preget av **stadige** endringer.
Napjaink társadalmát az **állandó** változások jellemzik.
- (32) Dette fører til **stadige** forandringer i skole og undervisningssektoren.
Ez **állandó** változásokhoz vezet az iskolában és az oktatási szektorban.

4. *Stadig* és *folyton*

A *folyton* határozó szintén a *stadig* szóval mutat rokon vonásokat. A *folyik* igéből ered és egyértelműen a dolgok folyására, egy időszakaszra utal, mely nem szűnik meg, vagy érvényessége nem múlik el. A *folyton* határozó gyakorlatilag *állandóan* szinonímájaként alkalmazható, a beszélő valaminek a gyakori előfordulását, megtörténését jelzi. Ez a hiperbolikus szóhasználat, tehát, hogy valami olyan gyakran fordul elő, hogy szinte állandónak tűnik, van jelen a szó melléknévi formájában is, *folytonos* (*stadig*).

- (33) a **Folyton** elfelejtet, pedig figyelmeztettelek.
b Du **stadig** glemmer det, selv om jeg minnet deg.

Feltételezhetően túlzó jellegének köszönhető az is, hogy a határozó gyakran jelöli a beszélő negatív hozzáállását.

- (34) a, Idegesít, hogy **folyton** pislog.
b, Det irriterer meg at han **stadig** blinker.

Ahogy már említettük, ezekben a megnyilatkozásokban az *állandóan* határozót épp úgy használhattuk volna, a különbség mindössze stilisztikai lehet, vagy egyéni preferancia.

Korábban már esett szó a *støtt* időhatározóról, mely a *stadigval* alkothat idiomatikus frázist, *støtt og stadig*, ahol is a második szó megismétli az első je-

lentését. Hasonló összetételt találhatunk a magyarban is. *folyton-folyvást*, mely esetben a szópár második tagja egy archaikus változat, és önállóan már nem használható.

- (35) a, **Folyton-folyvást** ugyanazt ismételgeti.
b, Han sier det samme **støtt og stadig**.

5. Összegzés

Láthattuk tehát, hogy az olyan univerzális időkvantorok, mint az angol *always*, norvég *alltid* és a magyar *mindig* diskurzus anafóráknak tekinthetők „bármikor, amikor **p** igaz” ahol is **p** a kontextusból előhívható proposíció.

Az angol *all the time*, norvég *hele tida*, magyar *egész idő alatt* különböző általános temporális kifejezések, mert rendszerint egyedi eseményekre vonatkoznak, nem pedig gyakran ismétlődő cselekvésekre, történésekre (jóllehet akadnak kivételek is vö. 6a, b).

Az *alltid* és *mindig* időhatározók ismétlődést kifejező interpretációja egyrészt függ a nyelven kívüli (szövegkörnyezettől függő) feltételektől, másrészt függ az ezeket a határozókat is magukban foglaló mondatok predikátumától. Megfelelő kontextusban ezek az időhatározók a *megállás nélkül*, *egyfolytában* jelentéssel is bírhatnak.

Összehasonlítva az *alltid/mindig* kifejezéseket a *stadig/állandóan* szavakkal azt találjuk, hogy a norvég *stadig* (állandóan) ismétlést indikáló tulajdonsága bizonyos szövegkörnyezetben jelentheti azt, hogy *gyakran ismétlődő* más szövegkörnyezetben pedig azt, hogy *még (mindig)*.

Az eredeti *folyton*, *folyamatosan* jelentésből kifejlődött egy másik jelentés, amely ismétlődésre, gyakoriságra utal. Ez valószínűleg a szavak hiperbolikus használatával függ össze.

A folyamatosság, illetve az ismétlődés közötti pragmatikai választás minden bizonnyal lexikai határozatlansággal magyarázható.

Felhasznált irodalom

Carston, Robyn 2002. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.

Chambers Dictionary of Etymology 1988. New York: The H.W. Wilson Company.

Recanati, François 2004. *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stanley, Jason és Szabo, Zoltan 2000. On quantifier domain restriction. *Mind and Language* 15: 219-262.

VII. Tenk på det, *da gitt!* – Képzeld csak!¹⁵

Noen aviser går bra - **tenk det!**

Publisert 19.02.2009

Tendensen er klar. De store avisene taper opplag og lesere mens nisjeavisene og de små lokalavisene klarer seg fint.

<http://www.carat.no/Nyheter/Trykte-medier/Avis/Noen-aviser-gaar-bra-tenk-det/>

A különböző nyelvekben fellelhető partikulák, pragmatikai jelölők nagy többsége grammatikalizációs folyamat eredményeként jött létre (Brinton & Trauttgott 2005). Egy ilyen folyamat során alakulhatott ki a *tenk* ige felszólító módú alakjának új pragmatikai szerepe is, mely több pontban is hasonlóságot mutat a magyar *képzeld* ige imperatív alakjával. A grammatikalizáció folyamán két lexikai

¹⁵ Ez a fejezet a 10.ICSH lundi konferencián elhangzott előadás alapján készült.

elem alakult ki, mely formálisan teljesen megegyezik egymással: egy felszólító igei alak, illetve egy szemantikai tartalmát veszített partikula, mely csodálkozást, meglepetést fejez ki, azaz egy úgy nevezett miratív partikula.

1. Evidencialitás és mirativitás

Egyszerűen fogalmazva az evidencialitás olyan nyelvtani kategória, mely a megnyilatkozás forrására vonatkozóan kódol információt, mely információ származhat közvetlen észlelésből, vagy lehet közvetett tudás szóbeli vagy írásbeli beszámoló alapján, stb. A beszélő ismeretének forrása szempontjából általában két fő típust szokás megkülönböztetni (v.ö. Kiefer 2000:329): az egyik, amely közvetlen bizonyítékokra támaszkodik, és a másik, amely közvetett bizonyítékokra. Ezen kívül számos típust találhatunk azokban a nyelvekben, melyekben az evidencialitás az ige ragozásában tudjuk kifejezni (Aikhenvald 2004).

Az evidencialitás rendszerét kutatók általában egyetértenek abban, hogy az evidenciajelölők nem befolyásolják a megnyilatkozás proposíciós tartalmának igazságát. Ugyanakkor mivel a beszélő saját ismeretének forrásáról ad információt, ezáltal kifejezi a mondat proposíciójához való viszonyát is. Az evidenciajelölők nem csak a beszélő elkötelezettségét jelzi a proposíció igazságtartalmára vonatkozóan, de más nem episztemikus jellegű attitűdöt is, mely a kijelentett vagy feltételezett proposícióra irányul. Számos érzelmi árnyalatot jelölhetnek, mint öröm, bánat, tisztelet, undor, stb.

A mirativitás szoros értelemben véve egy grammatikai kategória, mely világgossá teszi a hallgató számára, hogy a közölt információ nemcsak új, de váratlan is, éppen ezért meglepő is.

Mára már sokan osztják DeLancey (1997, 2001) felfogását, mely szerint a mirativitást önálló nyelvi jellegként kell vizsgálni és nem az evidencialitás egyik alkategóriájaként:

SCOTT DELANCEY *Mirativity: The grammatical marking of unexpected information*
"The fundamental function of the category is to mark sentences which report information which is new or surprising to the speaker, regardless of whether the information source is first- or second-hand." (*Linguistic Typology*. 1997. Volume 1, Issue 1, Pages 33–52)

A mirativitást jelölő nyelvi elemek legfőbb kommunikatív célja, hogy jelezzék a beszélő viszonyát a megnyilatkozásban foglalt állítással kapcsolatban. Ezzel a hallgató figyelmét is a beszélő meglepetésének, csodálkozásának tárgya felé irányítja.

A magyar, illetve norvég felszólító alakú igei alakok a *képzeld* és *tenk* grammatikalizáció folyamatok eredményeként elveszítették ugyan szemantikai tartalmukat, de ugyanakkor új formális tulajdonságokat is nyertek.

A *tenke* ige bővítményében a beszélő egy, a főmondat alanyának tulajdonított gondolatot ír le. Felszólító alaja a *tenk*. A magyar *képzeld el* értelemben az ige visszaható alakja, a *tenke seg* forma a leggyakoribb, bár a visszaható névmás még ebben a funkcióban sem mindig kötelező. Ezért a *tenke* igét tulajdonképpen többjelentésű igeiként is kezelhetjük, melynek egyik jelentése felel meg közvetlenül a magyar *(el)képzeld* igének. Formailag és tartalmilag is kapcsolódik hozzá egy másik igei változat, a *tenke på*, - jelentése valamire gondolni, meggondolni -, melynek bővítménye egy ténylegesen létező dolog.

Mind a harározott ragozású *képzeld* felszólító alak, mind pedig a norvég felszólító módban ragozott *tenk* igék esetében sajátos tulajdonságok alakultak ki a grammatikalizációs folyamat során, melyek végül lexikai szétváláshoz vezettek, megkülönböztetve egymástól az igei funkciókat és a pragmatikai jelölő miratív partikula szerepét. Ennek a folyamatnak a kiinduló pontjai a formálisan teljesen azonos igei alakok (v.ö. Traugott & Heine 1991).

Amikor a norvégban a *tenke* ige felszólító alakját használjuk, felkérve a hallgatót, hogy egy bizonyos gondolatra koncentráljon, a legtöbb esetben visszaható névmást használunk például (1), vagy valamilyen prepozíciót (2, 3).

- (1) **Tenk deg** at det er gått 5 år.
Képzeld el azt, hogy eltelt 5 év.
- (2) **Tenk på** at det er gått 5 år.
Gondolj arra, hogy eltelt 5 év.
- (3) **Tenk over** at det er gått 5 år.
Gondold meg / Vedd figyelembe, hogy eltelt 5 év.

Ezekben az esetekben módosul az egyébként meglehetősen általános jellegű *gondolni* igének a lexikai tartalma. Az (1)-es esetében, visszaható névmással az ige jelentése a magyar *képzeld*hez hasonló (angol: *imagine*), míg a (2) (3) példák esetében inkább a magyar *gondol / figyelembe vesz* (angol: *consider*) közelíti meg leginkább a *tenke* ige eredeti szemantikai tartalmát.

Az első példában (1) a mellékmondat egy elképzelt állapotról ad számot, ugyanakkor a következő, (2)-es és (3)-as mondatok szerint feltételezhetjük a bennük foglalt proposíciókról, hogy igazak.

2. A meglepetés, mint a propozicionális attitúd egyik formája.

Egy spontán meglepetés szükségszerűen valami olyasmire irányul, amit az ember tényként észlel (meglát, meghall, elolvas, stb.), vagy amiről éppen értesül, és igaznak fogadja el, még akkor is, ha ez tulajdonképpen váratlanul éri. A beszélő arról is beszámolhat, hogy valami múltban megtapasztalt dolog még mindig csodálkozással tölti el (valahányszor rágondol), visszaidézve azt a módot ahogy legelőször meglepetéssel reagált a múlt egy meghatározott pillanatában.

A meglepetés, csodálkozás kifejezése nem egyeztethető össze a felszólítással, és nem lepődhetünk meg olyan dolgokon, amit elképzelünk, ahogy nem lepődhetünk meg azon sem, aminek a létezéséről nem vagyunk meggyőződve. Többek között ezen megfontolásokból kiindulva sem állíthatjuk azt, hogy a magyar *képzeld*, illetve a norvég *tenk* partikulák az alapige felszólító alakjának lennének tekinthetők azokban az esetekben, amikor a beszélő meglepetését jelölik.

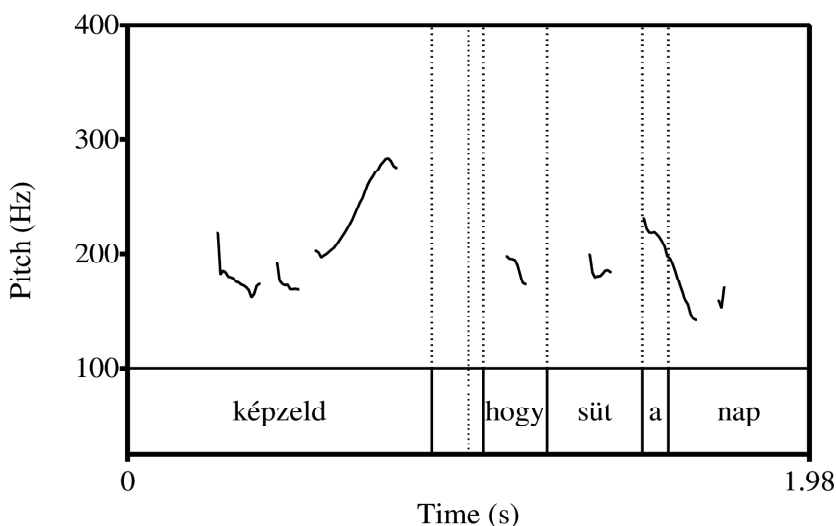
Vagyis a partikulák által indikált propozicionális attitúd nem kompatibilis az igével jelzett propozicionális attitúddal.

Ugyanakkor előfordulhat, hogy az igei bővítmény szinte megegyezik azzal a kijelentéssel, mely a miratív partikulával is állhat. Ilyenkor a kijelentés egy olyan tényállást ismertet, mely meglepetéssel tölti el a beszélőt. Hogy a két lehetőség közül a hallgató hogyan interpretálja az elhangzottakat, attól függ, hogy milyen egyéb kontextuális információ áll a rendelkezésére.

- (4) **Képzeld el**, hogy süt a nap.
Tenk, sola skinner.

A (4)-es példa bizonyos kontextusban igeként, más szövegkörnyezetben azonban partikulaként értelmezhető. Természetesen egyéb nyelvi eszközök segítségével elkerülhetjük a kétértelműséget. Például ha kiegészítjük a mondat első felét az *azt* névmással, egyértelművé tehetjük, hogy itt egy kérésről, felszólításról van szó. Ugyanakkor az *el* igekező és a *hogy* kötőszó elhagyása pontosíthatja, hogy miratív funkcióról van szó, a beszélő meglepetését fogalmazza meg. A fent említett példa azonban mindkét értelmezést lehetővé teszi, szóban viszont a hangsúly dönti el – esetleges egyéb kontextuális kiegészítővel, hogy igei, avagy miratív funkcióról beszélünk-e. (ld. 1. és 2. ábrák)

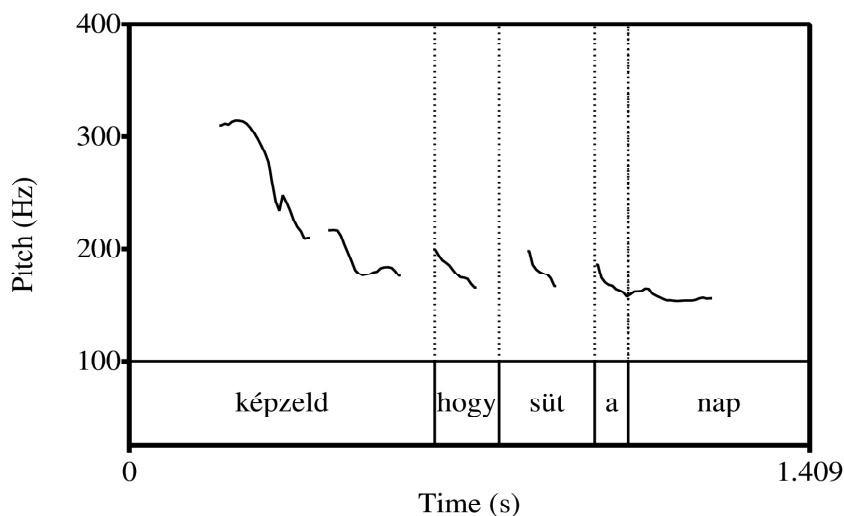
(5') **Képzeld**, hogy süt a nap.

1. ábra – Képzeld – felszólító mód 1.sz. 2.sz.¹⁶

16 Az intonációs görbék elkészítésében Mády Katalin (MTA Nyelvtudományi Int.) volt segítségemre.

(5'') **Képzeld**, hogy süt a nap.

2. ábra – Képzeld – miratív partikula

Az (5)-ös példában leírt megnyilatkozás intonációs kontúrjai jól mutatják, hogy szóbeli kommunikáció során az érzelmek megnyilvánulása a hangsúly, a mondat dallama, valamint a szünetek egyértelművé tehetik, hogy partikuláról, vagy igéről van-e szó.

2.1 A látszat és a meglepetés közötti kongnitív kapcsolat

Amikor arra kérünk valakit, hogy képzeljen el eseményt vagy történést, azaz tegyen úgy, mintha az a bizonyos dolog létezne, egyben értelemszerűen azt is jelezzük, hogy nagyon meglepődnénk, ha az a bizonyos dolog valóban létezne, bekövetkezne valódi világunkban. Feltételezhető, hogy ebből az összefüggésből indulhatott el a grammatikalizációs folyamat a norvég és a magyar igék felszóllító alakjai esetében is.

Amíg azonban a *képzeld* partikula történetileg egy olyan igéből alakult ki, melynek jelentése eleve *elképzelni*, addig a megfelelő norvég párja, a *tenk*, egy kognitív ige grammatikalizációs folyamatának terméke, és etimológiai gyökerei ugyanazok, mint az angol *think* (gondolni) igének. A norvég ige ugyanakkor más lényeges szintaktikai és szemantikai tulajdonságokban is megegyezik az angol

think igével, illetve más nyelvek kognitív igéivel. Bár az első pillanatban úgy tűnik, hogy a két partikula *képzeld* és *tenk* hasonló szerepet töltenek be, mégis van néhány érdekes különbség. A *tenk* miratív partikulának – elsősorban szemantikai kritériumok alapján - két funkcióját tudjuk megkülönböztetni, melyek közül csak az egyik vehető egybe a magyar *képzeld* partikulával. Ebben az esetben a *tenk* után főmondat következik, és a magyar és a norvég partikula hasonló szerepet tölt be. Mindkettő a beszélő meglepetését, illetve azt a hozzáállását fejezi ki, hogy a kommunikált üzenet a hallgató számára is újdonság.

- (6) **Tenk**, det er trettifem grader utel!
Képzeld, 35 fok van odakint!

A következő példában (7) azonban a beszélő nem a meglepetéséről ad számot, a bevezető partikula nem a váratlan szkepticizmust jelzi.

- (7) **Tenk**, det tror jeg ikke.
Tudod mit, (ezt) nem hiszem (el).

(7) egy válasz lehet a beszélgető partner közlésére, valamilyen hír hallatán, amire a beszélő nem volt felkészülve, esetleg csak különösnek tartja, mely esetben a miratív partikula vélhetőleg arra az állításra vonatkozik, melyet a *det* (ezt) anafóra képvisel, nem pedig a (7)-ben megfogalmazott tagadásra. Egy másik megközelítés alapján *tenk* jelezheti a beszélő partnernak tulajdonított meglepetésreakciót is, melyet úgy írhatnánk le, hogy „*Feltételezem, hogy meg fogsz lepődni, ha elmondom, hogy én nem fogadom el az állásponyodat*”.

3. Képzeld!

A *képzeld* ige felszólító alakját nem feltétlenül használjuk abban az értelemben, hogy vetítsük magunk elé egy bizonyos képet (*imagine*). Az ige bővítménye információval szolgál arra vonatkozóan, hogy értelmezzük a megnyilatkozást az adott kontextusban. Amennyiben az igét kérdő névmásos kérdés követi, a hallgató automatikusan az *(el)gondol* jelentésváltozatot preferálja (*think it over*). Vélhetőleg ez a konceptuális váltás teszi lehetővé, hogy a hallgató megfelelő módon tudja értelmezni a bővítményben leírt eseményeket. A (7)-es példa mellékmondatában megtörtént dolgot ír le a beszélő, és nem valaminek az elképzelésére bízattja beszélgetőtársát.

(7) **Képzeld**, kivel találkoztam!

A beszélő feltételezi, hogy a hallgatónak tudomása van a bővítményben foglaltakról, és most arra kéri, hogy fontolja meg, gondolja végig azt (még egyszer).

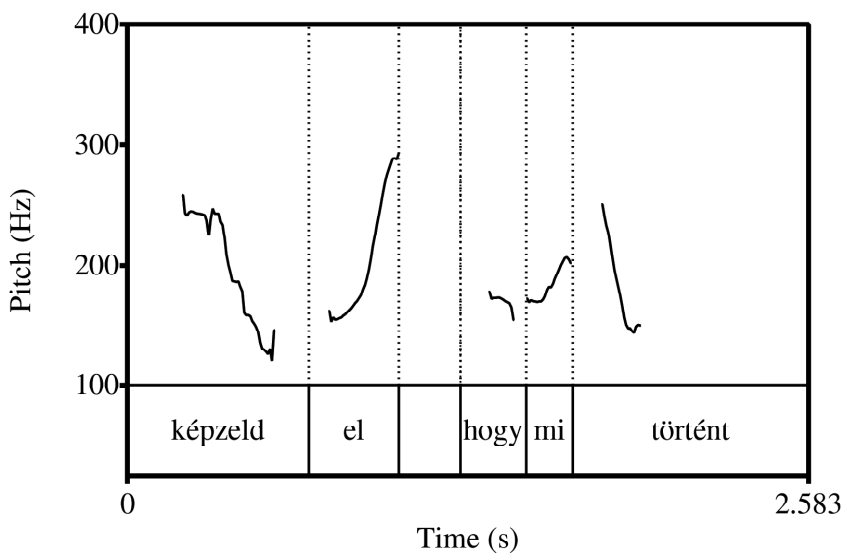
Az a feltételezés, hogy a mellékmondat kijelentése, vagy a kijelentés, amire utal, igaz, megegyezik a *képzeld* partikula sajátosságaival, ott azonban a bővítmény tartalma nem ismert a hallgató előtt.

A magyar miratív *képzeld* meglehetősen gyakran fordul elő kérdőszavas bővítménnyel:

(8) **Képzeld**, mit hallottam.

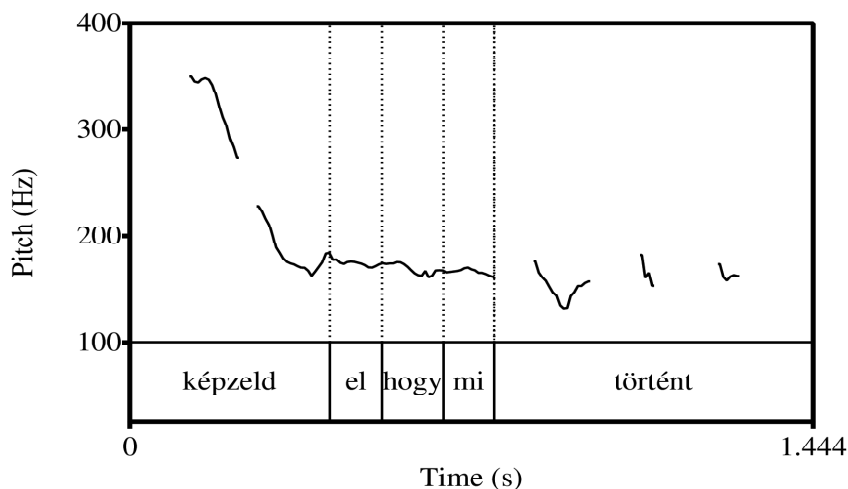
Mint minden olyan esetben, ahol a *képzeld* mint miratív partikula szerepel, feltételezhető tehát, hogy a mellékmondat állítása új információ a másik társalgó fél számára. Abban az esetben, amikor *képzeld* kérdőmondatnál áll azt az üzenetet indikálja, hogy a beszélő ismeri a választ a megfogalmazott kérdésre, és feltételezi, hogy a hallgató nem.

(9) **Képzeld el** (azt), hogy mi történt.

3. ábra – Képzeld – felszólító mód 1.sz. 2.sz. + kérdőszavas kérdőmondat

(9') **Képzeld (el, hogy) mi történt.**

4. ábra – Képzeld – miratív partikula + kérdőszavas kérdőmondat

Képzeld a (9')-es mondatban partikula. A beszélőnek azt az meggyőződését közli, hogy valami meglepő híre van a hallgató számára, valami, amit előre ő maga sem sejtett, amikor megkapta az információt.

Itt is, ahogy a fenti (5)-ös példánál is jól megfigyelhető a különbség a két megnyilatkozás f₀-ás görbéjén. A *képzeld* ige felszólító alakja (9) után szünet következik, míg a partikula *képzeld* (9') egy intonációs egységet képez a bővítménnyel.

A norvég miratív *tenk* ellenben csak különleges esetekben fordul elő kérdő névmással kezdődő bővítménnyel. *Tenk* csak a mennyiségre vonatkozó kérdőszavakkal képezhet nyelvtanilag helyes mondatokat, melyek a legtöbb esetben a megszámálható *hvor mange* és a megszámálhatatlan *hvor mye* kifejezésekkel állnak kapcsolatban.

- (10) **Tenk** hvor mange steder de har vært rundt omkring i verden!
Képzeld, hány helyen voltak már a világ minden táján!
- (11) Herregud, **tenk** hva de kunne (ha) spart!
Te jó ég, **képzeld (el)**, mennyit spórolhattak volna!

Tenk a fenti esetekben azt jelzi, hogy a hallgatónak van azért némi fogalma, hogy milyen sok helyen jártak már az említett emberek. A (11)-es mondatban pedig a beszélő feltételezi, hogy a beszélgető társa nagyon is tudatában van annak a hatalmas összegnek, amelyre céloz.

4. Tenk på det, da gitt!

A *tenk* miratív partikulát követheti kötőszó nélküli főmondat, kötőszavas (*at*) mellékmondat, főnévi igeneves szerkezet, valamint kérdő névmásos bővítmény a fent említett megszorításokkal.

- (12) **Tenk**, jeg husket ikke fødselsdagen til kona mi!
Képzeld/Te jó ég, nem emlékeztem a feleségem születésnapjára!
- (13) **Tenk at** jeg ikke husket fødselsdagen til kona mi!
Azt/Ilyet gondolni, hogy nem emlékszem a feleségem születésnapjára!
- (14) **Tenk å** ikke huske fødselsdagen til kona si!
Képzeld/Ilyet, hogy valaki ne emlékezzen a felesége születésnapjára!
- (15) **Tenk** hva det betyr for dem!
Képzeld el, mit jelent ez nekik!

A fenti példák közül egyedül csak a (12)-es mondat szerkezet az, amelyik a magyar *képzeld* igéhez/partikulához hasonlóan egy főmondatból áll, amit a partikula vezet be.

A (13)-as példában egy *at* kötőszavas mellékmondat a bővítménye, mely szintén egyetlen proposícióból áll, ám a proposíció igazságtartalma csupán feltételezett, ellentétben a (12)-es kijelentéssel. A magyar miratív szerkezetekben, tehát a *képzeld* után álló proposíció sohasem feltételezett, így ez egy lényeges szemantikai különbség a magyar és a norvég miratív partikulák között.

A *tenk* főnévi igeneves bővítménye (14) egy általános propozíció, igazságtartalma szintén preszupponált és a propozíciós attitűd ebben az esetben is a meglepetés. Szövegkörnyezettől függően esetleg a rosszalás kifejezése. Az idiomatikus, nyelvtanilag korrekt norvég mondatból jól látható, hogy a *tenk* szó itt semmiképp nem tölthet be igei funkciót, hiszen a *kona* (a feleség) után a 3. személyű visszaható birtokos névmás, *si* áll. A felszólító módban lévő ige alanya 1.sz. 2. személy, azaz a visszaható birtokos névmásnak is 2. személyben (*di*) kellene lennie az ige után.

Ugyanakkor a *tenk* esetében sem mindig ennyire egyértelmű az ige / partikula szerepkör elkülönítése. Ahogy a magyar párjánál, a *képzeld* elemzésében láttuk, úgy a *tenk* használatában is akad kétértelmű megnyilatkozás. Ez leggyakrabban akkor figyelhető meg, amikor *tenk at* kötőszavas mellékmondat áll.

- (16) **Tenk** at du er dyretemmer!
a. ige: **Képzeld azt**, hogy állatidomár vagy!
b. partikula: **Nohát**, hogy állatidomár vagy/lettél. Wow!

A kétértelműség jellege természetesen más, mint amit *képzeld* esetében a hogykötőszavas mellékmondatoknál találtunk. A *tenk* miratív partikula után *at* kötőszavas mellékmondatot használó beszélő feltételezi a mellékmondat propozíciójának igaz voltát.

Ahogy a fejezet elején említettük, az evidenciát kifejező nyelvi eszközök elemzésekor szokás megkülönböztetni két különböző kategóriát az információ eredete szempontjából. Támaszkodhatunk saját személyes tapasztalatra, vagy másodkézből érkező információra. A mondat elején álló *tenk* partikula semleges abban a tekintetben, hogy nem szolgál információval a kijelentésben foglalt tények háttéréről.

Nem számít ritkaságnak, hogy egy megnyilatkozásban több partikula is előfordul, sok esetben egymás szerepét erősíve, kiegészítve. Egy másik, mirativitást jelző norvég partikula a *gitt* (Fretheim 2011), mely a *gutt* (*fiú*) főnévből alakult ki. Ez utóbbi partikulára jellemző, hogy elősorban a közvetlen evidenciát jelöli, és csak ritkán fordul elő következtetési állításokkal (17).

- (17) Også stod det om oss i selveste Aftenposten på lørdag, da **gitt**. Det er ikke så ofte vi har vært i Aftenposten. Ikke en eneste gang faktisk. (<http://superbra.typepad.com/>)

És (**képzeld**) rólunk írt még az Aftenposten szombati száma is. Nem kerülünk olyan gyakran az újságba. Valójában, még egyszer sem írtak rólunk.

Jóllehet ez a partikula sem ad további információt arról, hogy a propozíció közvetlen, vagy közvetett forrásból származik-e, *gitt* a beszélő meglepetését kommunikálja a hallgató(k) felé. Jellemző módon a beszélőt váratlanul éri a megnyilatkozással egy időben tapasztalt esemény és sokszor érzékelteti a beszélő erős érzelmi megnyilvánulását. Mint láthattuk a *tenk* partikula általában a megnyilatkozások elején szerepel, *gitt* ezzel szemben mondatvégi pozíciót foglal el, különösen, ha egy másik gyakori partikulával, a *da*-val együtt jelenik meg.

Gitt megerősíti a *tenk* partikula miratív interpretációját. A *da gitt* partikula kombináció legtöbbször abban az esetben fordul elő, ha a *tenk*-kel álló mondat propozíciója preszupponált (18).

- (18) Men **tenk** å være en av finalistene, **da gitt!**
Képzeld, (mi lenne,) ha a döntőbe jutnánk!

A *tenk* és a *da gitt* tehát azt indikálja, hogy a mondat tartalma nem valóságos tényeket ír le, hanem egy elképzelt világot vetít elénk, amit a magyar mondat feltételes módja jól tükröz.

5. Összegzés

A magyar *(el)képzél* és a norvég *tenke* igéknek van egy fontos közös tulajdonságuk. Az általuk bevezett beszédaktus arra invitálja a hallgatót, hogy a mellékmondatban vázolt tényállást gondolják végig. Ugyanakkor a két ige közötti szemantikai különbségek magyarázatot adhatnak a grammatikalizációs folyamat eredményeként létrejött miratív partikulák közötti lényegesebb formai és funkcionális eltérésekre. A magyar ige lexikai jelentése *(el)képzél* jóval specifikusabb, mint a norvég *tenke* igéé, mely bármilyen gondolkodási folyamatra érthető, és amit adott esetben befolyásol az a bővítmény, amivel áll. Ebből a szempontból különösen fontos az igei vonzat – vagyis a *på* valamint az *over* prepozíciók –, melyek befolyásolják az ige szemantikai tartalmát oly módon, hogy az igét követő tárgyi mellékmondat propozíciójának igaz voltát mind a hallgató, mind pedig a beszélő már előzetesen elfogadottnak tekinti. Jóllehet a *tenk over* és a *tenk på* igei frázisokból szükségszerűen leoptak a prepozíciók a grammatikalizációs folyamat végére, mégis valószínű, hogy a feltételezett igei bővítmények végig megmaradtak a grammatikalizációs folyamat során, így a miratív partikula *tenk* is állhat mind tényszerű, mind pedig feltételezett propozícióval a bővítménytől, illetve kontextustól függően.

Felhasznált Irodalom

Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

- Brinton, Laurel J. és Elizabeth Closs Traugott 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DeLancey, Scott 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33-52.
- DeLancey, Scott 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369-382.
- Fretheim, Thorstein 2011. Mirativity markers in Norwegian. Paper presented at *CHRONOS 10*, Aston University, 18-20 April 2011.
- Fretheim, Thorstein és Vaskó Ildikó (előkészületben): A contrastive analysis of mirative markers derived from verbs of propositional attitude in Hungarian and Norwegian. *Approaches to Hungarian Proceedings of ICSH10*. John Benjamins.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Lazard, Gilbert 1999. "Mirativity, evidentiality, mediativity, or other?". *Linguistic Typology* 3: 91-109.
- Traugott, Elizabeth Closs és Bernd, Heine (szerk.) 1991. *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.